

FISLI ÉVA

Az ismeretlen katoná: Kurucz János (1916–1951)

Kísérlet életrajzra

Nagyananyáim emlékének

„Hol vannak a katonák?”

„Az újoncok megismerése a legelső napokban a legkönnyebb, hiszen polgári öltözetük is igen sokat mond. Kezdeti tájékozatlanságuk folytán teljes énjüket mutatják és így egyéniségük, magán viszonyaik és lelkületük felismerése rövid idő alatt megtörténhetik” – így kezdi vitéz Jány Gusztáv vegyesdandár parancsnok 1937. október 7-én a Magyar Királyi 3/2. parancsnokságnak (a kaposvári székhelyű 10. gyalogdandárnak) kiadott rendelkezését az újoncok megbízhatóságának megállapításáról. Az alapos megfigyelés azért szükséges – mint írja –, mert „az egyén felismerése nélkül nincs nevelő munka, a nevelés pedig a kik[épzés] alapja!”¹

Mit is tudhattak meg így egy újoncra 8 hét után a felettesek? Természetesen mindent, mi kartotékadat:² születési évet, helyet, a leventekiképzés helyét, idejét, minőségét, hogy az illető vagy szülei részt vettek-e „kommunista vagy soc.dem. üzemekben”, s hogy bevonulása előtt az újonc vagy családtagjai voltak-e büntetve stb. A megbízhatatlannak minősült egyéneknél a kétes múltat a kartoték 21. rovatába tett piros „b” jelölte, mely a hatóságok hivatalos ítéletét hivatott közölni. (Ez azonban Jány rendelkezésére utólagos ellenőrzésre szorult, mert „sok esetben mégsem fedi a katonailag vett megbízhatatlanság fogalmát. Így például súlyos testi sértésért elítélt újoncból igen jó csatár, sőt tiszt is válhatik, bár az illető büntetett előéletű.”³)

Látható, hogy a hadsereg mint „emberanyaggal”, számokkal, szabályrendszerrel dolgozó intézmény vállalhatja, hogy megkísérli felismerni katonái valódi természetét. Főképp, ha az elsődleges szempont mindeközben a megbízhatóság és hadrafoghatóság; csupa átlátható, később könnyen számszerűsíthető kategória. Egy ismeretlen katoná életrajzának írójaként én nem vállalkozhatom erre. Hősöm – sajnos hiányzó – kartotékja ugyan elmondhatná, hogy Kurucz János 1916. május 19-én, a Somogy megyei Kaposszerdahelyen született, ahol levantekiképzésben részesült, majd ugyanitt lett belőle kiváló minősítésű levente-segédoktató; eközben sem ő, sem büntetlen előéletű, törpebirtokos szülei nem vettek részt „kommunista vagy szocdem üzemekben”. Eszerint akár „határozott, tiszteletudó, megbízható” katonának is minősülhetne.

Egy személyiség lelkülete és magánviszonyai azonban lényegesen bonyolultabbak ennél. Még az életrajz is tárgyának csupán részleges megismerésére képes; a „teljes én” megragadása – az egyéni életpálya töredezettsége okán – valóban illúzió. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy nem is érdemes a fellelhető és a mozgósítható források alapján megkísé-

¹ Hadtörténelmi Levéltár. (a továbbiakban: HL) Magyar Királyi 10. gyalogdandár (a továbbiakban 10. dd.) magyar könnyűhadosztály 1919–1945 anyaga. II. 1471. 29-es doboz/599.

² Lásd „Az újoncok megismerése nagyjában a kartoték lapokból történik.” II. 1471. 29-es doboz/599.

³ II. 1471. 29-es doboz/599.

relni egy élet(út) vizsgálatát. Az életrajz mint történetírói műfaj továbbra sem vesztette el sem olvasóközönségét, sem relevanciáját, s nem egyszerűen azért, mert „az életrajzból kiindulva jól meghatározott keretek között minden probléma vizsgálható.”⁴

Noha a teljesség igényéről ez esetben is eleve le kell mondanunk, nem tudván felsorolni az összes olyan momentumot, aminek egy élet során jelentősége lehet, egy életpálya vizsgálata mindig a múlttal való párbeszéd, és mint ilyen, a kérdéseinkre talált válaszokon keresztül hozzásegíthet bennünket saját önreflexiónk elmélyüléséhez. Eközben persze arra is ügyelni kell, nehogy a szellemi csőlés hibájába esvén az életpályákat utólagos jelentőséggel ruházzuk fel. Az életrajz ugyanakkor „... ideális terepet nyújt mind a cselekvők résznyi, de mégis fontos szabadságának, mind az ellentmondásoktól sohasem mentes normarendszerek tényleges működésének vizsgálatára.”⁵

Mit jelent ez Kurucz János esetében? A mindössze 35 évet élt parasztember rövid életének meghatározó részét töltötte a hadseregben, s korai halálát a fronton szerzett betegség okozta. Életpályája elválaszthatatlan a második világháborútól és a hadseregtől mint hatalmi szervezettől. (Ezért is tekintem elsősorban katonának a továbbiakban.) Az egyetlen, de a hozzá köthető legszemélyesebb közvetlen forrás, a fronton írt napló segítségével nem pusztán a szerző mentális világa, hanem a kényszerek és a szabadság problémája, a normarendszerek érvényesülése is egyértelműen vizsgálható.

Mi lehet azonban egy (köz)katona-életrajz tétje? A második világháború egyre bővülő szakirodalma rendre feldolgozza a nevezetes csaták, a diplomácia, a résztvevő alakulatok, a különböző fegyvernemek, valamint vezető politikusok és tábornokok életének történetét. Az elmúlt években megnőtt azoknak a forráskiadványoknak a száma is, melyekben Oroszországot, hadifogolytábort járt egykori honvédek vallanak frontélményeikről. De vajon milyen a világháború, a „történelem” alulnézetből? Miféle kép rajzolódhat ki a „határozott, tisztelettudó, megbízható” katonáról, aki amúgy elvész a hozzá hasonlók tömegében? Van-e, létezhet-e „megtörhetetlenül” a szabadságnak egy bizonyos foka, ami szembe helyezkedett a hatalmi szervezetek merev formáival, a hadsereggel?⁶ Hogyan kell elgondolni egy majdani közkatona életpályáját a két világháború közötti Magyarországon? Miféle (élet)lehetőségei kínálkoztak és/vagy hiúsultak meg a háború után? Ezekre a kérdésekre igyekszem ezúttal válaszolni.⁷

És még valami. Az életrajz mese; vagyis elbeszélése, „eseményesítése” (többnyire kronologikus rendbe illesztése) egy ember – többé-kevésbé dokumentált – életszakaszainak.⁸ A mesélő – akinek személye elválaszthatatlan attól, amit és ahogyan elbeszél –, hőse(i) életére mint értelemmel bíró, lezárt egészre tekint, s teszi ezt immár a csattanó ismeretében. Esetemben e csattanó azonban rendhagyónak látszik. A második világháború kapcsán a hivatalos magyar történetírás sokáig nem vett tudomást nemcsak a holtakról, de a túlélőkről sem. A közbeszéd egy „bűnös hadsereget” ítélt el vagy vett védelembe, jobbra a változó politikai széljárásnak megfelelően. Mindeközben azonban hová lettek a katonák? Hiszem, hogy az életrajz, mint mese, hozzáférhetővé teszi a korábban elhallgatott történetet.

⁴ Arnaldo Momigliano-t idézi Levi, Giovanni: Az életrajz használatáról. Korall. Társadalomtörténeti Folyóirat, 2000/Tél. (a továbbiakban: Levi) 81.

⁵ Levi 89.

⁶ Vö. Levi 90.

⁷ Köszönettel tartozom mindenekelőtt Id. Bencs Györgynek, özv. Csanádi Józsefnek, Kurucz Évának, Németh Lászlónak, özv. Párkányi Istvánnak, néhai Rácz Jánosnak és özv. Simon Ferencnek, akik megtiszteltek bizalmukkal és kutatásaim során segítségemre voltak, valamint ezúton is köszönöm Benda Gyula és Kóvér György bátorító és hasznos észrevételeit.

⁸ A rendelkezésemre álló (hozzáférhető) forrásokon kívül felhasználtam néhány rokon és falubéli ismerős interjút és a fennmaradt fényképeket is.

Elveszett világok

„Ezen a kis téren belül minden egyes kicsiny tér, minden egyes ember egyszeri volt és mással föl nem cserélhető. Megannyi kis világ létezett itt, de egy sem tarthatott volna igényt a reprezentativitásra.”⁹

1927. augusztus 11-e örömnappá lehetett a kaposszerdahelyieknek: falujukba püspök látogatott. A hívek templom híján a hősök szobránál gyűltek össze. Az egyszerű, szürke oszlopot nem sokkal korábban állították fel az elesettek névsorával és a következő szöveggel: „Hőseinknek, 1914–18”.¹⁰ Ez volt az a hely, ahol – méltónak érezve az esemény különlegességéhez –, díszkapuval fogadták vendégüket, aki ez alkalomból néhány szót intézett hozzájuk. „A püspök kedves közvetlensége igen jól esett nekik...” – írja az eseményről dr. Hoss József kaposvári apátplébános, aki ezt is megjegyzi: „Az ilyen látogatások mindig üdvösségesek, mert híveinkben ébresztgetik az öntudatot.”¹¹

A falu apraja-nagyja összesereglett a püspöklátogatás hírére, ha talán nem is mind a fél ezren.¹² A török idők előtt nagy múltú, ám később elpusztasodott település mindössze öt éve alakult újra önálló községgé;¹³ 1927-ben a Szennai Körjegyzőség alá tartozott, jobbára bevándorolt szegényparaszt lakosai voltak, törpebirtokosok, akik 1895 után költöztek ide nagyszámban. Ekkor parcellázták fel ugyanis a környező határt, és Somogy egész területéről érkeztek a földet igénylők;¹⁴ így nem véletlen, hogy amikor az új tanító a látogatás után három évvel összeírta a híveket, a 40–50 közötti családfők között alig akad tősgyökeres szerdahelyi.¹⁵

A püspöklátogatásra érkező hívek többsége földműves, de a falusiak gyűrűjében ott állhatott néhány az önálló iparosok közül is.¹⁶ A tanító, Herzán Cézár vezetésével megjelentek a gyerekek is, az elemi iskola növendékei. Ott bábázkodhatott közöttük az a kisfiú is, aki történetünk hőse lesz. Jánosnak hívják, májusban múlt 11 éves. Apja, Kurucz József¹⁷

⁹ Imhof, Arthur: *Elveszített világok. Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...* Budapest, 1992. 72.

¹⁰ Egy 1974-es kérdőív szerint 1920-ban avatták az oszlopot. Dömjén Miklós szerint 1927 után jelentek meg az emlékoszlopok a körjegyzőség községeiben. Lásd: Dömjén Miklós: *Somogy megye Trianon után. A szerző kiadása, Budapest, é. n. (1930)* (a továbbiakban: Dömjén) 206. Minthogy azonban a minden jelentősebb eseményt megörökítő plébános nem említi az emlékműavatást 1923–1927 között, feltételezem, hogy erre valóban 1923 előtt került sor.

¹¹ Dr. Hoss József: *A Kaposszerdahelyi Róm. Kath. Fiók-Egyházközség története, házi krónikája* 1923. jan. 1. – 1936. szept. Kaposvár, 1937. (a továbbiakban: Hoss) 9.

¹² Az 1922-es helyiségnévtár szerint pontosan 494-en lakják.

¹³ Szerdahely a Győr nemzetség ősi birtoka volt, a nemzetség egyik ága a helységtől vette a nevét. 1245-ben szerepel először oklevélben, ekkor Ders birtokaként. 1335-ben (szerdahelyi) Miklós pálos kolostort alapított Szent László tiszteletére. 1550-ben Dersszerdahelyként nevezik meg. A 16. századi lajstromokban 2–8 házzal szerepelt. A török kiűzése után a lakóinak száma negyven körül lehetett. A falu 1715-ben az Esterházy-család birtokába kerül, majd több birtokos osztozik rajta. Az egykori oppidum hosszú időn keresztül Szennához tartozik. Csak 1922. január 1-jétől önálló község újjá. Vö. Hajdú Lászlóné – Dr. Takács Éva: *A kaposvári járás községtörténeti lexikona. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 1984.* (a továbbiakban: Hajdú – Takács) 41–42.

¹⁴ A századfordulón már mintegy 600 fő lakja a pusztát. Az 1925-ös közigazgatási lap szerint 105 házban 515-en laknak. Lásd: Hajdú – Takács 42.

¹⁵ Az 1923-as házijegyzék szerint 100 háztulajdonos lakik a kisközségben.

¹⁶ Szilágyi József (Szerk.): *Vármegyei mindentudó. Könyvkalauz Somogy vármegyeről.* Kaposvár, 1926. 160. 1926-ban önálló iparosként szerepel Sára József, Gulyás György, Sovány György cipész, Csaplár Ferenc, Mikola Miklós, Hampuk Ferenc kovács, Hivatal Ferenc, Csima Vendel bogár, Varga József, Kelemen István kőműves, Varga Károly szabó.

¹⁷ Zselicszentpál, 1888. – Kaposszerdahely, 1957.

egyike azoknak, akik Zselicszentpárról költöztek az egykori pusztára; 1913-ban nősült Szerdahelyre.¹⁸ Második fia, János születésekor már feltehetőleg a fronton volt; hosszú orosz hadifogság után tért csak haza kis családjához. Neve tehát nincs fenn a hősök oszlopán; épségben került haza a háborúból.

A zselicszentpáli népes Kurucz-családból¹⁹ egyedül ő költözött Szerdahelyre, nem így a feleség, Tót Anna²⁰ rokonságából; Tót József korai halála után özvegye, Horvát Mária 1897-ben gyermekeivel és testvérével Szerdahelyre költözött, ahol egyik nővére, Éva is letelepedett. Tót Anna tehát már Szerdahely-pusztán töltötte gyermekkorát. Házassága után férjével gyermektelen és nem sokkal korábban megözvegyült nagynénjéhez költözött.²¹

Családja, melyben valószínűleg délszláv felmenők is akadtak, éppúgy katolikus, akár csak a Kuruczok voltak nemzedékeken keresztül.²² Az anyakönyvekben mind Tóték, mind Kuruczék részéről többnyire földműveseket találunk; a puszták jellegzetes vándorait, akik a jobbágyfelszabadítást követő paraszti migráció során, a telekreendezések, parcellázások miatt többször is költözve, épp ekkor, a századforduló környékén telepedtek meg egy-egy kisbirtokon.²³

Tót Anna három gyermeknek adott életet. Mária, a legidősebb a házasságkötést követő 10. hónapban, az ifjabb József 1914-ben, történetünk hőse, János 1916-ban született. A püspök látogatásakor azonban már csak János és Mária van életben; József nevű testvérük mindössze 7 hónapot élt, s az ekkor oly gyakori „görcsök”-ben halt meg.

Az utca, ahol Kurucz János szüleivel és gyermektelen nénikéjével lakik, épp a hősi emlékmű utcája, egyszerű földút; esős időben és telente sáros, máskor csupa por. A kerítések mellett egy kis gyalogút vezet föl a domboldalon; az emelkedő tetején, a „haranglábon” túl áll a kis zsuppos tömés ház,²⁴ nem messze a bírók portájától. Az utca végén van az istálló, melynek helyén valaha pálos kolostor állott. A földből itt időnként csontok kerülnek elő: az egykori temető helye ez. Tovább, a domb aljában egy kis vasút („strekk”) húzódik, amit a világháború alatt – olasz – hadifoglyokkal építettek, hogy a Zselic értékes erdeiből a fát a fűrésztelepre szállíthassák. A tetőről el lehet látni a falu főutcáján, a köves úton túlra, a Kisszennának nevezett faluvégre is, ahol az Esterházy-hitbizomány mintegy 62 katasztrális

¹⁸ A polgári házasság 1913. január 25-én, Szennán kötött. Somogy Megyei Levéltár (a továbbiakban: SML) Szenna/Ház. akv. 1913/6.

¹⁹ Apja, Kurucz Vendel még él 1913-ban, anyja, Egerszegi Katalin azonban már nem. A Kurucz-szülők 1877-ben kötnek házasságot; a harmincéves férj ekkor mint özvegy katona (!) szerepel a házassági anyakönyvi kivonatban 10 évvel fiatalabb menyasszonya neve mellett. SML Szentbalázi plébánia/Házassági akv. 1877/81.

²⁰ Tót Anna Taranyban született 1894-ben. (SML Taranyi Róm. Kath. Pléb. /Szül. akv. 1894/19.) Alig egyéves, amikor harminckét éves édesapját elviszi a tüdőgyulladás (Tót József gazda, 1863–1895). Rokonaival ekkor költöznek Szerdahely-pusztára, ahol 1964-ben bekövetkezett haláláig élt.

²¹ Hegedüs Vendelné sz. Horvát Éva 1909-ben özvegyül meg. Haláláig (1944) Kurucz Józseffel és Tót Annával él egy háztartásban.

²² Minderre persze csupán a meglehetősen gyakori családnevekből és a dél-somogyi eredetből következtethetünk. A Dunántúlon oly gyakori „tót” elnevezéssel illették a 18. század során több hullámban betelepült szláv népesség tagjait, akár horvátok, akár szlovének (vendek), akár szlovákok voltak. Betelepülésükről lásd Knézy Judit: Fejezetek Somogy megye néprajzából. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 1992. 6. (Iskola és Levéltár 36.)

²³ A családból senki sem vándorolt ki Amerikába, noha épp ekkor, az új század első évtizedében csaknem 5000 ember vándorol ki Somogyból. Lásd Kanyar József: Somogyi parasztság, somogyi nagybirtok. Budapest, 1957.

²⁴ Özv. Csanádi Józsefné közlése (2000).

holdnyi Pazderjás-erdejét a templomot építő szerdahelyiek vásárolják majd meg, hogy a bir-tokukba jutott fát lábon eladják.²⁵

Kuruczéktól ellátni a mezők, a zselici erdők felé. S innen, a Petői útnak is nevezett ut-cáról vezet egy horhos („horhó”) a töröcskei dombok irányába. Somogy vármegye székhelye, Kaposvár mintegy 5 kilométernyire van; oda járnak nap mint nap piacra az asszo-nyok. Ez Kurucz János eszmélésének színtere; az első tér, amelyre értelme megnyílt, s az első, ami eltűnt szemei elől.

Horthy leventéje

„Oktató kérdez: Mit tanul Ön most?

Levente válaszol: Azt, amit a katonának tudnia kell.

Oktató: Hát mi a katona?

Levente válaszol: A katona egy olyan férfi, ki hazáját megvédelmezi.”²⁶

Kurucz János születésekor az Osztrák–Magyar Monarchia hadban áll. Az év novembe-rében meghal az agg Ferenc József; utódának két esztendeje sem marad, s a Monarchia megszűnik mint államalakulat. A frontokról visszaözlő katonák egy széthullott biroda-lom pusztulásának tanúi és részesei. A békekonferencia újrarajzolja Közép- és Kelet-Eu-rópa térképét; elhintve az ellenségeskedés magvait a térség országaiban.

Kurucz mindössze négyéves a trianoni béke aláírásakor. Életére azonban közvetlenül is hatással lesz a szerződés, mely a nagyhatalmak elérhetetlen világában köttetett. Az elemi iskolában nap mint nap ő is imádkozza a Magyar Hiszekegyet, és a harmincas évektől ő is részt vesz a levente-mozgalomban, mely a katonai előképzés egyre nyílabb formája lesz a két világháború közötti Magyarországon.

Kurucz Somogy vármegye legnépesebb járásába született,²⁷ ahol a lélekszám a háborút követően jelentős mértékben növekedett. A területet nagyrészt római katolikusok lakták, de voltak népes protestáns községek is. Ilyen például a Szerdahellyel szomszédos és módo-sabb portáiról nevezetes Szenna is, ahol 1916-ban a református helyettes lelkészt Tildy Zoltánnak hívták.

Szerdahelynek azonban nem volt temploma. Szentmisére csak kevesen jártak a közeli városba, vasárnaponként Herzán Cézár, a tanító tartott litániát az iskolában: Herzánt csendes, igen tekintélyes embernek ismerték.²⁸ Amikor 1928-ban Szigetvárra helyezték, a faluból többen megsiratták.²⁹ Még a tanítótól eleinte idegenkedő új plébános is tisztelettel emlékezett meg róla.³⁰ Személyét meghatározónak tarthatjuk a falu és a gyermekek – így Kurucz – életében is. Ugyancsak elmondható ez Hoss József apátplébánosról, aki 1923-ban került a fiókegyházközség élére.³¹ Lelkipásztori tevékenységét rögtön azzal kezdte, hogy összehívta a szerdahelyieket és megnyerte őket a templomépítés ügyének. Évek tel-nek el, mire a templom elkészül, de 1935 szeptemberében sokak örömére és büszkeségére felszentelik az épületet.

²⁵ Hoss 8.

²⁶ Idézi Gergely Ferenc – Kiss György: Horthy leventéi: A leventeintézmény története. Kossuth Ki-adó, Budapest, 1976. (a továbbiakban: Gergely – Kiss) 68.

²⁷ Dömjén 185.

²⁸ Németh László közlése (2000. március)

²⁹ Németh László közlése

³⁰ Hoss 3.

³¹ Dömjénnél a vármegye jeles alakjait bemutató portrék között egy szemüveges, keskenyarcú, vilá-gos hajú férfi képe látható; Hoss apátplébánosé. 1881-ben született, 1906-ban szentelték pappá. Bécsi tanulmányai után a dogmatika tanára Veszprémben, majd innen kerül Kaposvárra 1923-ban. Mint Dömjén írja, Hoss élete „... munkás és tiszta élet”. Nincs okom kételkedni benne.

A templomépítés a megye különböző részeiből érkezett, különböző helyekhez kötődő lakosok közös ügye lesz. Az *emlékművel szemben* emelkednek a falak; a falu középpontja így alakul, teljesedik ki, párhuzamosan Kurucz és nemzedéke életével. A lakosok nagy része kiveszi a részét az építkezésből, a maguk módján a fiatalok is. 1935-ben az iskolában az új tanító és felesége rendezésében műkedvelő előadásokat tartanak; bemutatják a *Piros bugyelláris* és a *Vén bakancsos és fia, a huszár* című népszínműveket. A bevételt a templomépítésre a plébánosnak adják.³² Egy évvel később a *Falu rosszát* és a *Túl a Krivánont* játsszák, s mindkét előadás szereplői közt ott találjuk Kurucz Jánost. Már 1934-ben, amikor a templomépítéshez szükséges meszet megvásárolják, ott van az önkéntes gödörösök között³³ és találkozunk vele 1936-ban a plébános búcsúztatásakor is, amikor a leventék nevében ő köszön el Hoss apáttól.³⁴ Az egyik meghatározó élménynek tehát e korai években a falusiak összefogásában megvalósuló templom építése látszik – utólag.

A másíknak a levante-mozgalomban való részvétel. Kurucz 20 esztendő, amikor tiszte szerint ünnepélyesen elköszön Hosstól; leventeként ekkor a III. korcsoportba tartozik. Eszerint tehát „szakalap-előképzése” már kétharmadrészt katonai, egyharmadrészt sportfoglalkozást jelent. Korábban ő is elemi képzésben részesülhetett, de 16–18 éves kora között már neki is át kellett esnie az alapkiképzésen.³⁵

A Szennai Körjegyzőség öt falujából Szennába jártak kiképzésre a fiúk; heti egy alkalommal a szerdahelyiek is, akik a harmincas évek közepéig még helyben gyakorlatoztak. A foglalkozásokon elsősorban lövészetet tanultak. Az oktatást a tanítók vezették. Egy három hetes tanfolyam elvégzése után az arra érdemesekből segédoktatók lehettek, s mint nagyfiúk a kisebbeket oktathatták.³⁶ Kurucz János 1937-ben segédoktató volt.³⁷ Ez egyebek közt azt is jelenti, hogy a tanfolyam során a laktanyában lehetősége volt újabb ismeretségeket kötni. Olyasféle csomópontnak tekinthető a segédoktatói-tanfolyam, amely átformálta Kurucz kapcsolatrendszerét.³⁸ Az sem kizárt, hogy későbbi katonabarátságai már itt, ekkor elkezdődtek. Innen a faluba visszatérve azt kellett tanítania a fiatalabbaknak, amit ő maga is megtanult, vagyis az erkölcsstan mellett egyebek közt gyakorlati gépismeretet, távbeszélő és jelzőszolgálatot, turisztikai ismereteket, mentőszolgálatot.³⁹ Mit is jelenthetett mindez *elméletben*?

A 12–14 éves leventéknek már határozott fogalommal kellett rendelkezniük az istenfélelemről, a bajtársiasságról, a hazaszeretetről, a tiszteletről, a kegyeletről, a köszönési módokról, a zászlók jelentőségéről, a szobrokkal kapcsolatos magatartásról, a Himnuszról, a Hiszekegyről, a hűségről, a háláról, a becsületről, a közös becsületről és az összetartozás tudatáról, a kötelességtudásról, a felelősségérzésről, a következetességről, az állhatatosságról.

³² Hoss 25.

³³ „Önkéntes munkásokkal megásattam a két meszes gödört és azután megoltottuk a meszet. (A Kurucz-család volt első a gödörösök között).” Hoss 18.

³⁴ Hoss 33.

³⁵ Gergely – Kiss 69.

³⁶ 1938 márciusában Jány vegyesdandár-parancsnok nehezményezi, hogy a segédoktatók (feleslege sen) ugyanolyan kiképzést kapnak, mint maguk az oktatók, mondván, „a segédoktatóknak felügyelet alatt és vezetés mellett kell oktatniok...”, szemben az önállóan ténykedő oktatókkal. HL II/1471. 31-es doboz. 91. Kt. te. 1938.

³⁷ Id. Bencs György emlékezése itt egybevág az 1937. évi kimutatással, mely szerint Kaposszerdahelyen egy – 1916-os születésű – segédoktató jutott az összesen 9 alkalmas leventére. Lásd: Szám szerinti kimutatás a kaposvári járás területén lakó testgyakorlás-kötelesekről HL II/1471. 29-es doboz.

³⁸ Vö. Mohay Tamás: Egy parasztgazdaság társadalmi kapcsolatai (1920–1956). In: Mohay Tamás (Szerk.): Közéletek. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. Debrecen, 1992. 238.

³⁹ Gergely – Kiss 90.

ról, a bátorságról, a vitézségről, a szorgalomról, a pontosságról, a rendszeretetről, a fegyelemről, a takarékoságról, a Levente-tízparancsolatról. A 15–18 éveseknek a hazaszeretetet, az illedelmes viselkedést, az udvariasságot, a szerénységet, az önértet, az önzetlenséget, a tekintély- és a törvénytiszteletet, a tulajdonjogot és a tulajdonjog szentségét kellett megismerniük, s lehetőleg magukévá tenniük.⁴⁰ Ehhez persze nem a gyakorlótér volt a legalkalmasabb helyszín, hanem az iskola. Az ismeretterjesztő előadások során a levontekiképzésbe vont parasztfiúk nemcsak dicső haditettekről hallhattak, hanem mezőgazdasági ismeretekről is.⁴¹ A szellemi nevelés mellett a levontek természetesen különféle sportágakkal is ismerkedtek; ezek közül a lökiképzés, valamint a támadó és védősportok voltak a legjelentékenyebbek, úgymint a birkózás, az ökölvívás és a cselgáncs.⁴²

Nincs adatom arról, hogy a helyi kiképzés, illetve Kurucz segédoktatói tevékenysége mennyire felelt meg az eredeti elképzelésnek és mennyire volt katonás. Alapjaiban azonban ez is teljes katonai kiképzést nyújtott, s heti egy napon rendszeresen foglalkoztatta a fiatal fiúkat.

De hogy is élhetett Horthy levontéje a kiképzésen kívül? A heti rendszeres, kötelező levontefoglalkozás mellett Kurucz – a többi szerdahelyihez hasonlóan – aratni járt, napszámot, („hetellő”) erdei munkákat vállalt, majd elszegődött a falusi téglavetőhöz dolgozni.⁴³ Életét a mezőgazdasági munkák és a nagyrészt egyházi ünnepek ritmusa tagolta.

Magánviszonyai alapvetően vérségi és szomszédsági kötelékeket jelentenek ekkor, de mint a község életében számottevő fiatalnak, a közös munkán túl is módja volt igen sok kapcsolatot kialakítani a környező településeken. A levontekiképzéseken megismerte a zselici falvak fiataljait. Templomban, bálokon, búcsúban, az 1936-os táncanfolyamon⁴⁴ és a műkedvelő előadásokon volt lehetősége találkozni velük. Járhathott a közeli városba, moziba, színházba, mint a többiek. Számos esküvőn vőfélykedett is, mint azt a fennmaradt fényképek tanúsítják. Mintha valami arra rendelte volna, hogy a lassan megszilárduló faluközösség középpontja, aktív *szereplője* legyen. A nagyszínpadokról már egy ideje kiszorult, de a falusi műkedvelők között még igen népszerű, a stilizált népiéletet bemutató népszínművekben⁴⁵ Kurucz többnyire főszerepet játszik. Mint él-levontének azonban, s nem pusztán a hosszabb-rövidebb időnyomunka folytán, lehetősége volt kimozdulni is az életét keretező faluból, ahonnan – feltehetően 1939 elején – elszólítja majd a behívó.

⁴⁰ HL 143. D. 1928. sz. OTT. III. sz. rendeletét idézi Gergely – Kiss 90.

⁴¹ A levontekintézmény 1945 utáni szakirodalma rendre hangsúlyozza a szervezés nehézségeit és a levontekkel szemben egyfolytában alkalmazott erőszakot. Minthogy *kötelező* katonai elő-kiképzésről van szó, ez nyilván fegyelmet követelt, s bármilyen kihágást megtoroltak. Nincs okom azonban azt feltételezni, hogy a militarista szellemű nevelés önmagában a pedagógiai terror kivételes terepévé tette volna Magyarországot a két világháború között.

⁴² Lásd például Kaposvár m. város testnevelési vezetésének kiképzési tervezetét, HL II/1471. 28-as doboz

⁴³ A téglagyár Gönyéék családi vállalkozása volt, a 30-as évektől működött. 1944 előtt 20 alkalmazottja volt. Lásd: Kanyar József: Somogy megye agrártársadalma az első földreformtól a szocialista mezőgazdaságig (1920–1949). Budapest, 1980. 205.

⁴⁴ Az ezt igazoló kép érdekessége, hogy Kurucz kalapot, bő ujjú, fehér parasztinget, sötét nadrágot, sötét mellényt visel. Két évvel későbbi portréin már egyszerű szabású öltönyben látható.

⁴⁵ 1932-ben már „...a drámairodalom lezárt fejezete”-ként emlegetik. Lásd: Tóth Lajos: A magyar népszínmű története. Budapest, 1932. 2.

Katonák

*„Mikor az ifjú belép a hadseregbe, koránál fogva
legfőkényebb a lelke a hivatásából fakadó eszmék befogadására.
A katonaságnál eltöltött évek kitörölhetetlen,
soha el nem emésző nyomokat hagynak az ifjú lelkében,
bármilyen ruhát öltön fel később a polgári életben...”⁴⁶*

1941. április 13-án estig a 10. dandár menete – és velük Kurucz – beérkezik Zombor városába. A bevonulókat délben ünneplés és lelkes fogadtatás várja. Estére befejeződik a szállásolás. A dandárparancsnok, Peterdy tábornok az állami gimnázium épületében rendezkedik be. 20 óra körül a gimnázium épületének padlásáról, a szomszédos házakról és a belváros felől élénk pisztoly- és puskatűz kezdődik. Lövések csapódnak be a gimnázium ablakain keresztül is, mire a dandárparancsnok intézkedik az épület azonnali átkutatásáról: pincétől padlásig. Körülbelül 20 óra 20 perckor a közvilágítás megszűnik az épületben. A gimnázium udvarán tartózkodó alakulatok az ellenséges tűzre puskával és golyószóróval válaszolnak. A sötétség miatt lehetetlen megállapítani, hol vannak a csetnikek, ezért a dandárparancsnok elrendeli a tüzelés beszüntetését. Negyedóra múltán a katonák abba is hagyják a lövöldözést. A dandárparancsnok jóváhagyja, hogy a csapatok lezárjanak egyes utcákat. Megkezdődik az ellenséges tüzelőállások felderítése és felszámolása. Mindenki önkéntelenül a nagyobb háztömböket tekinti gyanúsnak, pedig a kis házakban van a legtöbb tűzfészék. A tűzrajtaütés az éjszaka folyamán még kétszer megismétlődik – azonos módon.⁴⁷

Ezalatt az Apatin-hídnál tartózkodó fél árkászszázadot 20 óra tájban erős célzott puska- és pisztolytűz éri, mire a század két szakasza fedezékbe vonul a híd két oldalán. A járőrök átkutatják a környező házakat és letartóztatnak 10 gyanús személyt. A harctudósítás szerint a század városban maradt szakasza is tüzet kap az éj folyamán: a századparancsnok egy padlásról tüzelő szerb pénzügyőrt agyonlővet, s négy további személyt bekísérnek. A II. zászlóalj a szálláskörletben pihen a rajtaütés kezdetekor: 21 órakor a századparancsnok azt az utasítást kapja, hogy csapatokat rendeljen ki a városháza védelmére. A zászlóalj járőrei az éjszaka folyamán több belvárosi házat átkutatnak. Elfognak mintegy 20 főt, kivégeznek négyet. A környék átkutatása 14-én is folyik: a járőrök a túsok összegyűjtése során többször kerülnek közelharcba. A lövöldözést a III. zászlóalj is viszonzza, majd a kutatóskor egy szerb pénzügyőrt kivégeznek és bekísérnek ötven gyanús személyt. Mindkét zászlóalj veszít egy katonát.⁴⁸

A 6. gyalogezred I. zászlóalját az elhelyezési körletben éri a rajtaütés. A házkutatás során egyetlen fegyveres férfit találnak. Másnap a zászlóalj járőrei több ízben keverednek tűzharcba. A zászlóalj második századát is támadás éri: 13-án este 20 óra 30-kor 3–4 ember ugrik be a körlet udvarára, és azonnal tüzet nyitnak, amit az őrk viszonznak.

A század több alakulatát éri egy-egy kőszá lövedék. Járőrözés közben elszórtan találnak magányos céllovókat, akiket a helyszínen kivégeznek. A 6./II. zászlóalj épp beszállásolását végzi, amikor valaki az egyik udvarra két kézigránátot dob a falon túlról. A legénység három kézigránáttal viszonzza a támadást, majd megindulnak a járőrök. Mint kiderül, a Sztapár úti házakban 6–8 padlás egybe van építve: ez adott lehetőséget a csetnik akcióra. 22 óra 30 körül a járőr több gyanús egyént fog el, többek közt egy férfit, akinek mindkét karjára halálfej és kilences szám van tetoválva. Az illető csetniket azonosítják, majd 14-én reggel kivégzik.⁴⁹ A többi foglyot az ekkori tervek szerint hamarosan felállítandó Duna-

⁴⁶ Vitéz Várady Géza Viktor: A magyar katona útmutatója. Hasznos tudnivalók csendőrök, rendőrök, leventék számára. Budapest, 1933. 11.

⁴⁷ HL 10. dd. II/1471. I. a. 41. IV. 21. sz. harctudósítás

⁴⁸ Vitéz Matlár harcjelentése HL 10. dd. II/1471. I. a. 41. IV. 18.

⁴⁹ HL 10. dd. II/1471. I. b. 1941/I–44.895. Iktsz. Harcjelentés 1941. V. 8.

menti internálótáborokba kívánják szállítani mint a „felszabadított területen a közrendre és közbiztonságra veszélyes egyéneket”.⁵⁰ Néhány nappal a történetek után ugyanis elrendelik, hogy a gyanús és veszélyesnek ítélt elemek (összesen 2000–3000 fő) részére internálótáborokat állítsanak fel – lehetőleg a Duna mentén – ideiglenesen, majdani kitelepítésükig. Ekkor már a katonai közigazgatás van érvényben (április 17-től), és túl vagyunk az április 18-i nagy ünnepségen is, melyet a közös német–olasz–magyar győzelem örömeire rendeztek.

A 13-ról 14-re virradó éjszaka történt tűzharcról és a rajok küzdelmeiről további jegyzőkönyvek készülnek május folyamán a békehelyőrségben, a résztvevők és a szemtanúk vallomása alapján. A kiemelt lövöldözés egyetlen volt csak a Délvidék elfoglalásának konfliktusai közül, mely – ha a magyar hadakra nézve nagy számszerű veszteséggel nem is járt – a katonáktól, így Kurucztól is, folyamatos éberséget és erőszakot követelt.

A tűzharc során és azt követően is fosztogatásokra került sor a magyarok között: ezek ellen – az eltulajdonított tárgyak beszolgáltatásával – a parancsnokok igyekeztek erélyesen fellépni. Az utasítás ellenére a városban fegyvertelenül és egyedül járó katonákat ugyancsak megbüntetik: április 17-én két gyalogos honvédet 2 órára kikötöttek.⁵¹

Miközben tehát folyamatosan irányított erőszak megkövetelt alkalmazásáról van szó, a fegyelmet a hadvezetés igyekszik helyreállítani a legénység soraiban. Április 23-án már csupán a katonai közigazgatási hatóság illetékes a házkutatások elrendelésére, csapat már nem. A gyanús személyeket is csupán már indokolt esetben kell a hatóságnak átadni. Április 25-től a nem járőröző legénységnek kiképzésben kell részt vennie. A hadsereg tehát a megszállt területen berendezkedett, s a békeidőkben szokásos napirend szerint irányította tagjait. Sőt már 24-én előzetes intézkedés történik a IV. hadtest zömének kivonására. A mozgósított magyar csapatok, melyek többsége hiányos felszereléssel kezdte meg a felvonulást, megkezdte a kivonulást.

A harcjelentésekből eközben kirajzolódik a rettenthetetlen magyar honvéd alakja is. „Az ezredben »pánikra való hajlam«-ot nem tapasztaltam; ugyancsak távol áll ezredemtől az »indokolatlan félelem és rettegés«. Az ezred legénysége most is félreérthetetlen tanújelét adta hagyományos harcratermettségének és harcikedvének. Az alattomos támadás az egyenes lelkületű, becsületes somogyi legénységet mélyen felháborította és dühtől lángolva várta az alkalmat a megtorlásra.” – olvassuk Vitéz Matlár ezredesnek, a 36. gyalogezred parancsnokának még a 13-i tűzharcról írott sorait.⁵² Április 26-án pedig maga a hadtestparancsnok intézi szavait a kivonuló seregtestekhez: „Az ősi magyar, katonaerényekhez méltó működésével tiszt, altiszt és honvéd hozzájárult a 3. hds. sikeres harcainak megvívásához, illetve a Duna-Tisza köze gyors megszállásához. Hadseregem sok százezer magyar vérünket szabadította fel az elnyomatásból és újabb értékes területeket kapcsolt vissza a Trianoni-i békében megcsonkított Hazánkhoz. Sikeres hadműveleteitek szolgáljanak további buzdításul Nagy Magyarország visszaszerzéséhez megvívandó jövő harcainkhoz!”⁵³ Ez hát a honvédek útravalója és egy Délvidék-emlékérem. A hazamasírozó IV. hadtest katonái közt ott találjuk Kurucz Jánost.⁵⁴

A kiváló minősítésű levente-segédoktatót, aki épp ezért megkülönböztetett bánásmódban részesül,⁵⁵ a délvidéki akció után rövidesen előléptetik. 1942 nyarán tizedes, 1943 janu-

⁵⁰ HL 10. dd. II/1471. 3. hds. I. b. 41. IV. 21/189. sz. leirat

⁵¹ HL 10. dd. II/1471. 6. sz. törzsalosztály napiparancsa 1941. április 18-án.

⁵² HL 10. dd. II/1471. I. a. 41. IV. 18/52.

⁵³ Horváth László altbgy. IV. hdt. pk. HL 10. dd. II/1471. I. a. 41. IV. 27/107.

⁵⁴ A megmaradt katonafényképeken Kurucz az emlékérmét az erdélyi mellett viseli a zubbonyán.

⁵⁵ „Azokat az »Ifjúsági lövészeket és levente segédoktatókat«, akik kötelezettségüket mindenkor hiven teljesítették és a vizsgán is megfelelték, megkülönböztetett bánásmódban kell részesíteni.”

árjában már továbbszolgáló szakaszvezető; beosztásából adódóan rajparancsnok, esetenként szakaszparancsnok-helyettes is. A megkülönböztetett bánásmód nemcsak a nehezebb, terhesebb, alárendeltebb szolgálati munkák alóli mentességet és a jobb ruházatot jelenthette, hanem azt is, hogy már az újonckiképzés elején 24–26 órára szabadon eltávoztatható.

Így a bevonulással nem szakadnak meg Kurucz hazai kapcsolatai. 1940-es dátummal egy fényképet kap ajándékba az abban az évben bemutatott *Ember kell a gátra* című színdarab szerdahelyi szereplőiről. A kép hátulján „Nagyságos Kurucz János urnak Kaposvár” címzés olvasható, valamint a következő megjegyzés: „Emléklül Ilonkától Janinak”. A lány az a 16 éves Csanádi Ilona, akivel két évvel később, 1942. február 1-jén Kurucz házasságot köt.

Az udvarlásról, sőt a házasságról sincsenek emlékek; nem maradtak fenn levelek sem a békehelyőrségben, sem a frontvonalon eltöltött időből. Fényképek tanúsítják csupán, hogy a vőlegény és menyasszony találkozhatott a közös műkedvelő előadásokon, melyeknek egy időben mindketten résztvevői voltak.

Az esküvői fénykép egy katonaruhás,⁵⁶ fehér kesztyűs fiatal férfit és egy félénk tekintetű, karcsú lányt ábrázol, akinek hosszú fátylát a fényképész gondosan elrendezte. A menyasszony, Csanádi Ilona január 9-én töltötte be 18. életévét. Noha édesapja, a református Csanádi János földművesként szerepel az anyakönyvekben, kádár és zenész is volt emellett, afféle ezermester,⁵⁷ a család felmenői között hatósági útkaparó és (az egyébként katolikus) anyai ágon kovácsmester is előfordul. Bár a családi emlékezet szerint Kurucz „felé felé házasodott”,⁵⁸ a hivatalos iratokból mindössze annyi állapítható meg, hogy míg Csanádiék a harmincas években földet vásárolnak, Kuruczék épp ellenkezőleg, földet adnak el.⁵⁹

Az ifjú pár lakhelye Kuruczék portája lesz, ahol nemcsak a vőlegény szülei, hanem idős nénikéje is lakik, összesen tehát öten osztoznak a két szobán. Mézeshetekre azonban nem jut sok idő, hiszen az ifjú férjet hamarosan újra behívják, amikor a 2. magyar hadsereget 1942 elején a német hadvezetés követelésére mozgósítják. A mozgósításra – az ország összlakosságának és az arányos területi megterhelés elvének figyelembe vételével – február 24-től kezdve került sor. A *kiválasztottak* nagyobbbrészt tartalékosok voltak.⁶⁰ A gyalogsági alakulatokat 5–6 héttel a kivonulás előtt kellett mozgósítani; a kiképzésre hat hetet szántak, ez az idő azonban szinte minden alakulatnál kitolódott.⁶¹ Kivonuláskor 3 hónapnyi frontszolgálatot ígértek a katonáknak. A rettenthetetlen magyar honvéd küldetése pedig a bolsevizmus ellenében a civilizáció terjesztése volt a megszállt területeken – legalábbis a rendszeresített katolikus imakönyv szerint.⁶²

Lásd a Kaposváron, 1938. január 30-án a 6. gye. részére kiadott parancsot a katonai szolgálatra bevonult levették felülvizsgálatáról HL 10. dd. II/1471. 35-ös doboz/30.

⁵⁶ Az egyenruha eltérő rangjelzése és Id. Bencs György közlése szerint Kurucz egy kölcsonként kimenőruhában házassodott.

⁵⁷ Özv. Csanádi Józsefné és Kurucz Éva közlése (2000. március)

⁵⁸ Kurucz Éva közlése

⁵⁹ Megfigyelhető, hogy míg Kuruczék a harmincas években földet adnak el (1200 négyszögölnyi szántót 1938-ban, illetve maga Kurucz János (társaival) 1942-ben ugyanekkora területtől válik meg), Csanádiék 1930-ban ténylegesen örökölnék, illetve két ízben is vásárolnak. (1935-ben 761 négyszögölnyi, 1938. júliusban 1700 négyszögölnyi szántót „Szerdahely-Felsőszőlőben.”)

⁶⁰ Szántó Mihály: A 2. magyar hadsereg IV. hadtestének története. Kandidátusi disszertáció. r. v. Magyar Honvédség Tájékoztatói és Médiaközpont, Budapest, 1998. (a továbbiakban: Szántó) 21.

⁶¹ Szabó Péter: Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942–1943). Budapest, 1994. (a továbbiakban: Szabó) 54.

⁶² Lásd: Ima távol a hazától, messze orosz földön. In: Nagy László m. kir. ezredes: Katolikus Honvéd. Imakönyv katolikus honvéd, csendőr, rendőr, levente és minden magyar férfi számára. Budapest, 1942. 81–82. Idézi Papp Árpád – Szili Ferenc: Kapostól a Donig. Töredék. Kráter Kiadó, Budapest, 1990. (a továbbiakban: Papp – Szili) 69.

A hadsereg élelmezési létszáma a kivonuláskor 207 500 fő volt. Az első szállítmányok 1942 áprilisában indultak el a hadszíntérre; a további mozgósítás azonban nehézkesen haladt. (A németek a szövetséges erők zömét saját csapataik felszabadítására, az arcvonal betöltésére használták, s a német szállítmányok mindvégig előnyt élveztek.) A pécsi IV. hadtest hadosztályainak bevagonírozása végül május 28-án kezdődött; először a kaposvári 10. könnyű hadosztályt és a repülőcsoport földi szerveit szállították ki a frontra. A katonák az áradások miatt az Érsekújvár–Galánta–Zsolna–Jablonkai-hágó–Katowice–Radom–Breszt–Pinszk–Kalinkovicsi–Resica útvonalon, általában hat nap alatt érték el a hadművelési területet. Innen a csapatok öthetes menetelés után érkeztek az arcvonalhoz, ahol a német 2. hadsereg-parancsnokság alá rendelték őket.⁶³

A magyar csapatok kiszállítása július 27-ig tartott. Rajtuk kívül olaszok, románok, szlovákok, finnek, spanyolok, horvátok, norvégok, a Vichy Franciaország egy zászlóaljnyi embere, svédek, dánok és belgák vonultak ki a keleti hadszíntérre. Noha a kaposvári 10. könnyű hadosztály alakulatai már május végén elhagyták az országot, nem tudom, hogy maga Kurucz pontosan mikor is került ki a frontra. 1942 júniusában az erősen lefogyott tizedes még együtt fényképezkedik a biharnagybajomi újoncokkal, alighanem a hathetes kiképzés végeztével.⁶⁴ Elképzelhető azonban, hogy csupán váltásként érkezik majd a frontra; naplójában – 1943 februárjában – megköszöni Istennek, hogy mellette volt „ebben a borzalmas két hónapban”. A nyári és kora őszi hídfőcsatákban tehát feltehetően nem volt része. (Ezekben a harcokban a IV. hadtest augusztus 1. és szeptember 15. között 5412 főt veszített.)⁶⁵ Hamarosan azonban gyökeres változásokra kerül sor a keleti arcvonal déli szakaszán is, amikor Sztálingrádnál a szovjetek nagy erőkkel előrenyomulnak. Eközben a hónapokon keresztül állóvédelmet folytató, harcokban elcsigázott, lerongyolódott katonáknak csak egy kis hányadát váltja fel a hátországi utánpótlás. Pedig a személyi hiányok pótlására több mint 20 000 embert mozgósítanak. Az ő kiszállításukat november 2-ára tervezik.⁶⁶ Eközben a téli állások kiépítése a hosszú arcvonalon iszonyúan igénybe veszi az amúgy is megviselt embereket. Kurucz egy elgyötört, a fagytól és az ellátás hiányosságaitól szenvedő seregbe érkezik; feltehetően 1942 végén.

Magánterület, avagy egy naplóíró mentális világa

„A botnak két vége van.”⁶⁷

„Hogy az élményeimet tisztán megírhaszam, úgy visszamenőleg kell írnom. Böven nem írok, csak úgy, hogy tiszta képet alkothasson róla, hogy milyen is volt a sorsunk a muszkaföldön.” Így kezdődik a napló 1943. február 12-én. Nem tudni, kinek szólnak a fenti sorok. Egy általános alanyt feltételezni épp annyira lehetséges, mint egy határozott, ám a mondatban nem jelölt címzettet. A kérdésre tehát, hogy kinek szól, nem adhatok egyértelmű választ, ahogy a családi legendáriumban sincs rá felelet. Kurucz azonban láthatóan *olvasásra* szánta a szöveget, s ez akkor is igaz, ha a napló egyes részleteiben kendőzetlenül ír felettescíről, zabrálásairól vagy éppen a németekről, oly módon, ahogy azt leveleiben nem tehette volna. Ami a naplóírás

⁶³ Szabó 74.

⁶⁴ A fénykép hátulján olvasható: „Kurucz János tizedes urnak Emlékül a Hajdu és Bihar megyei ujoncoktól 1942. VI. 22. Petrács Imre, Szegedi János, Barna Sándor, Csigai Gyula”.

⁶⁵ Szántó 46.

⁶⁶ Csima János: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938–1945). Honvédelmi Minisztérium Irattár, 1961. (a továbbiakban: Csima) 164.

⁶⁷ Fetyukovics mondja védőbeszédében: „De hát a pszichológia, bármennyire mély dolog, uraim, mégis hasonló a bothoz, amelynek két vége van (nevetés a közönség között).” F. M. Dosztojevszkij: A Karamazov testvérek. II. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1976. 522.

idejét illeti, a szakaszvezető a doni (urivi) áttörés után egy hónappal fogott hozzá a jegyzeteléshez. Az első mondatban jelölt „visszamenőlegesség” erre a hónapos távolságra utal. Kurucz ugyanakkor nem memoárt készít; néhány mondatos visszaemlékezés után ugyanis áttér a napi, reflektálatlan jegyzetelésre. A megörökítés szándéka azonban felfejthető a sorok között. A „tisztá kép” megfogalmazás ezen kívül valami mást is sejtet: bizonytalanságot (gyanakvást?) a „muszkaföldi katonasors” aktuális/otthoni/majdani megítélésében. Ez olyannyira erős késztetésnek látszik, hogy részben magyarázatul szolgálhat arra, miért is kezdett naplót írni Kurucz a fronton, noha nem tudok róla, hogy korábban naplót vezetett volna, sőt annak sincs nyoma, hogy folytatta a jegyzetelést valamikor e három héten kívül.⁶⁸

De mit is láthatunk e szövegen keresztül? Kurucz elemi népiskolát végzett, olvasott, bár nem túlságosan művelt ember lehetett. Olvasmányai valószínűleg a levante- és a ponyvairadalom opusculusaiból és a népszínművekből kerültek ki, de az sem kizárt, hogy olvasott néhány, a húszas-harmincas években Magyarországon tömegesen megjelent első világháborús regényt vagy naplót. Írása egyébiránt szép, olvasható, a beszélt nyelvi megnyilatkozáshoz közeli. A naplóban nem találkozunk tájszavakkal, bár a „muszka” szó néprajzi kifejezés, mely inkább az első világháborút idézi; ez azonban ez idő tájt általános megnevezés a katonák közt – a fennmaradt naplótöredékek szerint. (Kurucz felváltva használja az „orosz”-szal, ahogy a svábot is a némettel.)

A szakaszvezető – a napló szerint – szorgalmas levélíró volt. Nem csupán legközelebbi családtagjaival (anya, apa, testvér, feleség), de anyósával, sógorával, unokatestvérével és (legalább) egy bajtársával is levelezett. Sajnos, leveleiből egyetlenegy sem maradt fenn, így csak következtetni tudok arra, mit is írhatott egymásnak anya és fia, férj és feleség. Kurucz levelei éppúgy, mint bajtársaié, akik a 2. magyar hadsereg zömét alkották, általában hat nap alatt érkeztek el a háterszágba. Többnyire az egészségi állapottal, az ismerős bajtársakkal kapcsolatos hírekkel, és élelemmel foglalkozhattak, majd az otthoni hírekről és a családtagok, ismerősök helyzetéről való érdeklődéssel zárulhattak.⁶⁹ A válaszul küldött levelekben az otthon hírei vegyülhettek a reménykedéssel és az aggodalommal.⁷⁰ A katonák olykor csomagot, olykor egy-egy fényképet is kézhez kaphattak, ahogy erre Kurucz esetében is sor kerülhetett, hiszen az egyik fennmaradt, kéthetes kisfiáról készült fotó hátulján ez áll: „Megjöttünk, apukám”.

A levélírás tehát a folyamatos kapcsolattartás eszköze, ezért számít majd kemény büntetésnek a levelek megvonása. Míg azonban a levelezésnek ekkor már van valamelyes hagyománya a parasztság között,⁷¹ a napló (eltekinthetve a gyakori számadáskönyvektől) a második világháború idején lesz egyre elterjedtebb. Igen sok töredék maradt fenn a világháborúból; ezek legtöbbje évtizedekig lappangott egy-egy család hányódó emlékei közt. Kurucz naplója is családi irattárból került elő és szintén töredéknek látszik, noha a szöveg eleje nem tűnik hiányosnak, s az utolsó három nap dátuma üres, mintha a szerző valóban nem folytatta volna az írást, bár ez szándékában állt. Töredékjellege valójában abban mutatkozik meg, hogy se előzménye, se folytatása nincs; csupán pillanatfelvétel.

⁶⁸ Kurucz Éva közlése szerint Kurucz mélyen vallásos édesanyja, aki gyakran olvassatta halott fia naplóját, állítólag elégetett belőle néhány, a papokra vonatkozó részletet. Ez azonban legfeljebb abban az esetben képzelhető el, ha a háború végén Kurucz más feljegyzéseket is vezetett. Ez a töredék ugyanis „túl” egységesnek tűnik.

⁶⁹ Lásd: Szakály Sándor: Levelek és tábori lapok a háborúból: Miről írtak a magyar katonák 1942–43-ban? Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv Kaposvár, 1996. 301–316. (a továbbiakban: Szakály)

⁷⁰ A népi levelekről és a cenzúráról lásd: Hanák Péter: Népi levelek az első világháborúból. In: Hanák Péter: A Kert és a Műhely. Budapest, 1999. (a továbbiakban: Hanák)

⁷¹ A népi írásbeliségről, a formulákról lásd: Hanák 178.

A napló kezdőpontjául választott dátum sokatmondó: „Ma egy hónapja, hogy riadó lett...” – írja az első oldalon, és az említett visszamenőlegesség is január 12-re vonatkozik. Magánidejében tehát a doni áttörés már ekkor kitüntetett szerepet kap. Alátámasztani látszik mindezt az is, hogy Kurucz nem a frontra való kikerülésével (illetve az arra való visszaemlékezéssel) indítja feljegyzéseit; csak imája egy részletéből derül majd ki, hogy két hónapja kerülhetett az arcvonalba.

Figyelemre méltó körülmény az is, hogy Kurucz *mikor* is vetette papírra sorait. Nem az erdélyi vagy a délvidéki bevonuláskor, amikor a feszes napirend és az események gyors lefolyása nem is igen adott volna módot a naplóírássra. A bejegyzések abból az időből valók, amikor – az immár – szakaszvezető lelemaradozva alakulatától egyike lett azoknak, akik nem Istenért, nem hazáért, nem a szövetséges haderők céljaiért, hanem az életükért hátráltak az ellenséges csapatok elől. Kurucz nem a menetoszloppal haladt – többször letért az útról. Marci nevű barátjával falvakban húzták meg magukat, időnként a hadsereg szabályait is megszegve. Így joggal számíthatott az esetleges számonkérésre, melyre valóban sor került, még ha enyhe formában is. A naplót tehát alkalmasnak gondolhatta arra is, hogy rögzítse, merre, milyen útvonalon jár, kikkel találkozik.⁷² A bejegyzések hangvételéből – és a már említett „tisztá kép” miatt – azonban másra is gondolhatok. Kurucz egynémely indulatos mondata („piszkos sváb anyjával együtt”) minden valószínűség szerint nem kerülte volna el a cenzor figyelmét, ha levélben írja le őket.⁷³ Ez esetben pedig nyilvánvaló, hogy nem juthattak volna el a címzett(ek)hez. (A naplóírás idejében egyébiránt levelek küldésére éppen nem volt rendszeresen lehetősége. A januári 12-i támadás után az első leveleket február 23-án ad(hat)ta csak fel, mint az aznapi bejegyzésből kiderül, s ez talán nem elhanyagolható körülmény; a rendszeres napi jegyzetelés ez idő alatt az egyoldalú kommunikáció egyetlen formája lehetett a hátszállyal.)

A napló mintha valóban Kurucz gondolatainak legtitkosabb tükre volna. A „bőven nem írok, csak úgy, hogy tiszta képet alkothasson róla, hogy milyen is volt a sorsunk a muszka-földön” mondat eszerint e kép kendőzetlenségére is utalhat. Mégis nyilvánvaló, hogy a tükör nem mutat meg mindent, ami Kuruczral *történt*, különösen, ha egy életrajzíró tekint bele évtizedek utólagos tudásával, az aktuális jelen – törvényszerűen torzító – szemüveglencsén át. A napló, mely töredékjellege ellenére is teljes, önálló világ és mint ilyen „a valóság egyéni birtokbavétele”,⁷⁴ azonban nemcsak azzal informál, mit ír benne tulajdonosa, hanem azzal is, hogy miről hallgat. Hiszen nyilvánvaló, hogy „valaminek vagy valamiknek az elhallgatása, a dolgokról való beszéd hiánya szintén információ.”⁷⁵ A naplóírók többnyire arról hallgatnak, amit triviálisnak vagy magától értetődőnek tekintenek, vagy amit szinte reflexszerűen végeznek; mindarról tehát, amit észre sem szokás venni; ezt a logikát követve sem az evés nem triviális, sem a visszavonulás le is jegyzett eseményei, ám a háború maga az. Hiszen Kurucz ír feletteseiről, németekről és olaszokról, zabrálásairól, igen részletesen megemlékezik az ételekről – még az anyagcserét sem hagyja ki –, az őt is gyöttrő tetvekről, és imádkozik is a napló lapjain. Egy valamiről azonban nem ír közvetlenül: a körülötte levő pusztulásról. A *háború* Kurucz február 28-án lejegyzett imájában tűnik csak fel közvetlenül, mint „irtózatoss emberöldöklés”. A részletek elhallgatásának oka lehet persze

⁷² Máris egy kikezdhető megállapítás: nem a racionalitás, a tudatosság talán erőltetett feltételezése ez?

⁷³ A cenzúráról lásd: Hanák 157–158.

⁷⁴ Niedermüller Pétert idézi K. Horváth Zsolt: Naplók és memoárok mint „lehetséges történelmek”. Az 1848–49-es emlékezések történeti képe és olvasási dilemmái. *Alföld*, 2000/5. 81–99. (a továbbiakban: KHZS) 93.

⁷⁵ Alan Macfarlane egy 17. századi napló kapcsán ebbe a kategóriába sorolja az anyagcsere kérdését, a szexuális életet, az alvási szokásokat, a napszakokhoz fűződő viszonyt, a tér- és időképzeteket stb. Vö. Gyáni Gábor: *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940*. Budapest, 1999. (a továbbiakban: Gyáni) 57.

e pusztulás „banalitása”, mindennapisága, de lehet szándékosság vagy tudatos elfojtásra irányuló igyekezet is.⁷⁶

Kurucz indulatai azonban nem maradnak teljesen rejtve előttünk; akár a kézi szánkóját elzsákmányoló német altisztekről, akár a leveleit visszatartó Csurai őrmesterről van szó, nem szépít. Esete egy a számos fegyvelemsértőéi közül; lemarad alakulatától, akkor, amikor ezt már igen keményen igyekeznek megtorolni. Nyezsiben ukrán borbélyhoz és piacra is megy, és ezzel egyike azoknak, akik miatt bő három héttel később a március 18-i szállás-parancsnoksági parancs ezt már erőlyesen tiltja, ahogy a polgári lakossággal szembeni érintkezést, a piacok látogatását is.⁷⁷ Az intézkedést a partizánakciók szaporodó száma indokolja. Kurucz sorai közt azonban nem látni félelmet vagy bizonytalanságot a polgári lakossággal szemben. A napló szerint nem okozott számára gondot az sem, hogy kommunikáljon a más nemzetbeliekkel, akár szlávokról, németekről vagy olaszokról volt is szó.

1943 februárjában a szakaszvezető afféle törvényen kívüli helyzetben él; Bahmacson ugyan 76 ember parancsnoka lesz, de a vételezés után azonnal szétszéledő embereket nem tudja és/vagy nem akarja (?) együtt tartani. Pedig Molnár ezredes már hetekkel korábban így intézkedett: „A legkisebb csopaot [sic!] is /:3 ember:/ már pk. alatt kell meneteltetni. Egyenként szállingozó embereket nem tűrök.”⁷⁸

Kurucz nem is egyedül van. Barátja, akit zömmel így is említ, s csak néhányszor Marciként, egy ismeretlen katona. Az ő „legfőbb funkciója” a naplóban az, hogy barát és társ legyen a döntések meghozatalánál. Kurucz nem ír konfliktusról kettejük között; a napló szerint megértik egymást, azért is vannak (ketten) együtt. Ha úgy adódik, együtt alszanak, zabrálnak, menekülnek, s a betegségben is osztoznak majd. Ezért lesz érthető Kurucz naplóbéli aggodalma barátjáért: e három hét során ez az ismeretlen katona az egyetlen biztos pont az életében.

A napló felölelte idő egyébiránt a hadsereg rendjének felbomlása utáni átmeneti időszak, amikor is az ellenség folyamatosan megtöri, zavarja a rendet. A magyar seregben parancsokat osztanak, élelmezést szerveznek, meneteket vezényelnek és postaszolgálatot működtetnek, de a kötelékek időről időre felbomlanak. Mindaz, ami korábban érvényes volt, érvényét veszti. Most látszik, a rend mennyire törekeny; ott van mögötte az egyes ember káosza. Ez idő alatt sokaknál – Kurucznál is – „...egyszerre fedezzük fel az önfegyelem által közvetített, az egyénre nehezedő hatalmi kényszerekkel szembeni lojalitást, valamint a velük szemben kivándó önállóság taktikáit.”⁷⁹

Kurucz mint katona általában lojális a hadsereghez, a visszavonulás során azonban mint egyén elfordul tőle; káoszról a naplóból értesülünk. Az egyébként vallásos és a leventében – többek közt – a magántulajdon szentségéről is oktatót fiatalember lopni kényszerül; legfőképp azért, hogy a lopott holmit élelemre cserélhesse. A vallási parancsokat meg kell szegnie, ha élni akar. Hite azonban a megpróbáltatások ellenére is megnyilvánul abban az imában, amelyben várandós feleségéért és születendő gyermekéért is fohászkodik betegsége kezdetén, amikor megkísérti a halálfélelem. A napló elején látható ház rajzában ott az otthon képe, a füstölő kéménnyel, a régi-új házzal, amire gondolva talán könnyebb a menetelés. Ugyanennek a naplónak a belső oldalán – fejjel lefelé – egy számadást is találunk, ahová Kurucz pontról pontra följegyezte kiadásait. A tételek (így petróleum, rum, bor, sör, harisnya, szabadságolási kérvény és egyebek közt egy Politzer nevű falubéli zsidó szatócsnak fizetett összeg stb.) között a lányok címszó is szerepel. Kettős mérce látszik itt érvényesülni; a házasság mindenekelőtt élesen elkülönül a szexuális élet egyéb szféráitól.

⁷⁶ Gyáni 57.

⁷⁷ HL 2. m. hds. 23-as doboz/430. M. kir. IV. hdt. 658-as sz. naplómelléklet

⁷⁸ HL 2. m. hds. 24-es doboz/284. 10. hadosztály (a továbbiakban: ho) iratai. I. a. 43. II. 6./50.22. sz. melléklet a 10. könnyű hadosztály pság. 6. sz. harctudósításához

⁷⁹ Alf Lüdtke és a mindennapi élet kutatása kapcsán írja Gyáni 20.

Ezenkívül a petróleum, az alkohol, a ruházat és a lányok mint *szükségesek* tűnnek elő e háborús számadásban; jelentőségük így lesz egy tételenyi a könyvelésben. E világon belül végső soron egyszerre érvényes(ül) a hit, hűség, a házasság szentsége, a magántulajdon tisztelete, másfelől a túlélés imperatívusza és a szükség törvényt bont alapján megélt szabadság. Egyszerre érvényesül, tehát egyszerre oltja ki egymást; mi más a káosz, ha nem ez?

De miféle érzelmek olvashatók ki a naplóból? Mindenekelőtt hiányzik a pátosz; Kurucz imája mélyen bensőséges. Isten és a családja iránti szeretete egyértelműen megmutatkozik, ahogy bajtársiassága is. Humora, öniróniája még a nyomorúságban sem hagyja cserben. („Már valóságos szarkák lettünk...”) Vajon milyen mindeközben Kurucz viszonya a háborúhoz, az ellenséghez, a hadsereghez, a szövetségesekhez? Kurucz mentális világában ekkor a háború megzabolázott káosz. Irtózatossá emberlökölés, aminek Isten ugyan véget vethet, de a legfőbb feladat megérni ezt a véget. A németeket érezhetően nem szíveli. Hozzájuk való viszonyulása azonban cseppet sem rendkívüli. A nyári hadműveletek során, de a visszavonulás közben is több esetben kerültek konfliktusba németek és magyarok. (Így a IV. hadtest élmező oszlopának harci tudósításában találkozunk az alábbiakkal január 16-án: „a visszavonuló németek se Istent, se embert nem vettek figyelembe, hanem rohantak gépkocsikkal, és egy nagy Reichsbah kocsit a konyha kocsinkat beletaszította egy nagy szakadékba.”⁸⁰ S utóbb: „Reggel arra ébredünk, hogy a németek eltűntek a városkából. Megvan ezekről is a véleményünk. Ők szidnak még bennünket.”⁸¹ Február 6-án maga Heszlényi altábornagy, a hadtestparancsnok ír utasításában a németekkel szembeni magatartásról, figyelmeztetve arra, hogy kerülni kell a veszekedést.) A naplóban említett konfliktus, a német altisztek erőszakoskodása egyetlen csupán a sok közül.

A napló alapján úgy tűnik, Kurucz mint tiszt, még legbensőbb gondolatait lejegyezve, fegyvelemsértés közben is megadta a tiszteletet feletteseinek, legalábbis ha azok tiszt voltak.⁸² Messzemenő következtetéseket természetesen nem vonhatok le abból, hogy éppen a „híres” Csurai őrmesterrel szemben gyilkos indulatai támadnak. S bár a levelek állítólagos megvonása olyannyira felingerli Kuruczot, hogy – a naplóban először – valaki halálát kívánná, tartós, engesztelhetetlen gyűlöletnek nem látni jeleit.⁸³ Kurucz a polgári lakossággal szemben sem mutatkozik ellenségesnek, persze érdeke sem indokolná ezt. Ami az ukrán lakodalmon tett (február 12-i) látogatását illeti, a hadtesttörzsnek külön utasítása volt már a nyár folyamán, hogy a lakossággal jó viszonyt kell kiépíteni a partizánvédelem érdekében.⁸⁴ A napló írásának idején természetesen sokasodnak az atrocitások, de ennek a szövegben nincs nyoma.

Nyoma van viszont az egyéni döntések sorozatának. Kurucz és barátja szabad akaratóból dönt úgy, hogy nem vonul tovább az ezreddel.⁸⁵ A döntés következtében elkerülik a fagyhalált (hiszen többet tartózkodnak vonaton és a pihenőt is kettejükhez igazítják, nem a menethez), elkerülik a szovjet hadsereg és a partizánok – a menetoszlopokkal szemben szinte törvényszerű – támadásait, és esélyük van arra, hogy a falvakban élelemhez jutnak.

⁸⁰ HL 2. m. hds. 24-es doboz/189. M. kir. IV. hdt. élmezőoszlop (a továbbiakban: élmo.) harctudósítása. 2. hds. par. 1943. I. a. oszt.

⁸¹ HL 2. m. hds. 24-es doboz/187. M. kir. IV. hdt. élmo. harctudósítása 2. hds. par. 1943. I. a. oszt.

⁸² Lásd: főhadnagy „úr”, százados „úr”

⁸³ Ugyancsak ezt emeli ki Szakály Sándor Györki István hátramaradt leveleit elemezve: „A levélíró nem töpreng, hogy ki az ellenség, vagy hogy miért kell legyőzni, az mit csinál.” Szakály 309–311.

⁸⁴ Csima 171.

⁸⁵ 1943. február 19-i bejegyzés: „A barátommal nagyon egy véleményen vagyunk, hogy nem megyünk a századdal, mert enni sehogysem adtak, mert mire mi csatlakoztunk, már megtörtént a fölvételezés. Így azt gondoltuk, jobb lesz ha mi külön megyünk, mert vagy kérünk vagy zabálunk, de eszünk.”

A napló végén arról is értesülünk, hogy Kurucz Szabados századossal kíván maradni. Ez a bizalom egyértelmű megnyilvánulása, ami különösen fontos az adott körülmények között, amikor részben éppen a hadsereggel szembeni bizalmatlanság tartotta távol sokáig a kötelékektől. Míg vándorlása közben számos esetben sodródhatott életveszélybe, Kuruczot támadáskor elkerülték a golyók, visszavonuláskor nem találták el a szovjet repülő géppuskái, nem érte bombatalálat és nem került fogságba sem. A fagyást, az éhhalált és a sebesülést el tudta kerülni, a magas lázzal járó betegséggel szemben azonban tehetetlen volt. (Ez ugyan március elején hatalmasodott el rajta, akkor tehát, amikor elvben már rendszeres orvosi ellátást kaphatott, a szövődmények azonban döntő hatással lesznek későbbi életére.)

Kurucz menettől való elszakadása egyszerre jelentette és feltételezte az önállóságot és a törvényen kívüliséget. Rendkívüli állapot volt ez az egyébként vallásosnak („határozottnak, tisztelettudónak, megbízhatónak”) ismert katona számára. Nem csupán a borzalmas hideg és az éhezés miatt; magát is le kellett győznie – kenyeret, öngyújtót, egyebet lopva és olykor felettesei parancsát is megszegve – haza kellett jutnia a frontról. Szabadság és kényszer különös összjátéka ez, s a napló e kettő közötti küszködés lenyomata.

Hátraarc

Életrajzról lévén szó, „az” események után kutatva most ki kell lépnünk a napló szövegteréből, szerzője magánidejéből, hogy a fennmaradt haditudósításokból, egyes frontnaplók jegyzeteiből, visszaemlékezésekből, mint párhuzamos, önálló elbeszélésekből magunk elé képzelhessük 1943 januárját.

Január elejére befejeződik a felváltásra-érkezők kiképzése. Ezek általában január 9. és 12. között érkeznek a védőállásokhoz.⁸⁶ A január 12-én bekövetkezett orosz offenzíva megakasztja a váltás folytatását. Az urivi hídfőtől várt támadás 9.45-kor heves pergőtűzzel kezdődik. 10.30-kor aztán megindul a roham.⁸⁷ A szovjetek két hadosztálynyi erővel és kis harcokosi támogatással támadnak, csupán harcfelderítésről lévén szó.⁸⁸ Minthogy azonban alakulataik jelentős sikereket érnek el, már másnap nagyobb erőket vetnek be. A magyar hadsereg, nem rendelkezvén megfelelő minőségű és mennyiségű páncélelhárító fegyverekkel, nem tudja sokáig visszaverni az ellenséget. A január 13-i ellencsapás kudarcba fullad.

Január 14-én a IV. hadtesttel szomszédos 12. hadosztály ellen indul nagy erejű támadás, majd a nap folyamán a IV. hadtest északi szárnya ellen is. Az átlagosnál hidegebb az idő, az állásukból visszavert csapatok a községekbe húzódnak.⁸⁹ A 10. könnyű hadosztály helyzete január 15-re fordul válságosra.⁹⁰ A 36. gyalogezred tartani tudja a frontot, míg a jobb szárnyon a 12. gyalogezred fokozatosan visszaszorul. Január 16-án válik világossá a kitartás lehetetlensége. Ugyanezen a napon a 10. könnyű hadosztály élelmezőszlopának harctudósítója ezt írja: „Rettenetes ágyúdörgés hallatszik. Recseg-ropog minden.”⁹¹

Hogy Kurucz a front mely szakaszán volt ekkoriban, arra következtethetünk a naplóból: „Ma egy hónapja, hogy riadó lett, és teherkocsik odaszállították a századomat, ahol ve-

⁸⁶ Szántó 61. Ugyanakkor egy somogyi közkatona naplója szerint január 5-ig „...a hatosokat felváltották.” Papp Árpád–Szili Ferenc: Töredék. A somogyi bakák doni tragédiája. Módszertani segédanyag. Somogy Megyei Levéltár, 1988. 33.

⁸⁷ Szabó 178.

⁸⁸ Szabó 178.

⁸⁹ Szántó 66. Idézi a hadsereg parancsnokság naplóját január 14-ről.

⁹⁰ Szántó 67.

⁹¹ HL 2. magyar hadsereg anyaga. (a továbbiakban: 2. m. hds.) 10. könnyű hadosztály (a továbbiakban: 10. kho.) élmo. pság. harctudósítása 24-es doboz/346

szélyes volt a front, hogy a muszka átne törhessen. Sajnos *ez már megtörtént* mire odaértünk, és így ellentámadásba vetettek bennünket. Nem sok eredménnyel, mert a muszka tulerőbe volt, és így nekünk is menekülni kellett, az Orosz páncélosok elől. De milyen menekülés volt az Istenem, azt nem lehet leírni, csak átérezni. Erről nem is írok bővebben, csak hogy mindent eldobáltunk, csak a fegyvereinket nem, és fejvesztetten menekültünk.”⁹²

Kurucz a IV. hadtest 10. könnyű hadosztályához tartozott. Alakulatáról biztosat azonban nem tudok.⁹³ Kurucz feletteseinek a naplóban később említett neve (Sass főhadnagy, Csurai őrmester) azt is valószínűsíti – ha nem is bizonyítja –, hogy Kurucz valamiféle kapcsolatban lehetett a „villámcsoporthoz” tagjaival.

Sass főhadnagy március elején írt jelentése⁹⁴ szerint a villámcsoporthoz megalakulását január 12-én 14 órakor rendelték el a 10. könnyű hadosztály-parancsnokságnál. Az alakulat ekkor Kolbinóba vonul mint hadtesttartálék. Január 13-án a csoport Szoldatszkojeba megy, ott a 7. könnyű hadosztálytól azt az utasítást kapja, hogy haladjon északra, Boldirevka felé, s akadályozza meg a védőállásokból viasszaszoruló hátraözlését és az ellenség Nyugatra törését.⁹⁵ Később újabb parancsot kap, hogy a Boldirevkától délre levő 158-as magaslatra vonulva biztosítsa a Devisza községben levőket, mert ott még nincsenek oroszok. Ez az információ tévesnek bizonyul, mert a magaslaton már ellenséges csapatok vannak. Német támogatással a villámcsoporthoz visszafoglalja a magaslatot, majd a Boldirevkától 4 km-re levő Feldlagerbe megy, ahol a parancs szerint reggelig kitart. Január 14-én tüzet kap, visszavonul Szoldatszkojettől keletre. Itt belekerül a 7. hadosztály visszavonuló részeibe és nyugatra vonul. A nem a 7. hadosztályhoz tartozók a parancs szerint Beresovóban gyülekeznek. Január 15-én megszakad az összeköttetés a szétvert 7. hadosztály és a villámcsoporthoz maradó részei közt. A katonákat a főhadnagy Osztrogorzszkba vezeti, ahol időközben a 10. könnyű hadosztály teljesen felmorzsolódik.⁹⁶ Január 17-én Osztrogorzszk-Bugyennij felé tartva az orosz repülőket merészen támadják a várost; egész alacsonyra szállnak le és géppuskáznak. A városból kiérve borzasztó a kép. Emberek, gépkocsik összeviasszása. „Halottak, lóhullák az út mentén, szerelvények szétszórva.”⁹⁷ A város közepe táján a németek elzárják az utat és a magyarok közé lőnek – írja az egyik katon.⁹⁸ Sötétedéskor engedik csak be az érkezőket. Az oroszok közben körülzárják a várost. Súlyos áldozatok árán sikerül kitörni a gyűrűből; az alakulatok teljesen összekeverednek. Az utakon fehér leplek német katonák gyűjtögetik a házakat. Mindenki menekül. Megfagyott zsidók fekszenek az úton.⁹⁹ Ilyen és ehhez hasonló képek kísérik a visszavonulókat ezekben a napokban.

A villámcsoporthoz részei csak január 18-án csatlakoznak a 10. könnyű hadosztály maradához,¹⁰⁰ melynek körzete ekkor Mihájkovka, Nyikitovka, Pavlovka, Podviszloje községek.¹⁰¹ 18-án körülbelül 42–43 fok hideg van. Sorra fagnak be a nehézfegyverek. „A látvány repülő-támadás nyomában szörnyű képet mutat ... Az utakon emberi hullák, test-

⁹² Kiemelés tőlem. A további naplórészleteket is betűhív átirásban közlöm.

⁹³ Sajnos Kurucz kartotékja nem maradt fenn a HL Központi Irattárában sem, így nem tudni, pontosan melyik alakulatnál szolgált. A naplóban csak a IV. hadtestről és „az” ezredről, illetve „a” századról beszél; nagy valószínűséggel a 6. gyalogezred jöhet szóba.

⁹⁴ Sass László főhadnagy harctudósítása 1943. március 2-án. HL 2. m hds. 24-es doboz/352.

⁹⁵ Sass László főhadnagy harctudósítása 1943. március 2-án. HL 2. m hds. 24-es doboz/352.

⁹⁶ Lajtos Árpád: Emlékezés a 2. magyar hadseregére 1942–1943. Budapest, 1989. (a továbbiakban: Lajtos) 161.

⁹⁷ HL 2. m hds. 24-es doboz/347.

⁹⁸ Papp – Szili 85.

⁹⁹ Papp – Szili 85.

¹⁰⁰ Sass László főhadnagy harctudósítása 1943. március 2-án. HL 2. m hds. 24-es doboz/352.

¹⁰¹ HL 2. m hds. 24-es doboz/348.

részek, rengeteg anyag. A tömeg még mindig pánikszerűen menekül. A hdt. von. pság kiadta a jelszót: »Itt az orosz!« Ez szörnyű pánikot idézett elő. Nincs senki, aki megállítja vagy rendezze a tömeget.”¹⁰² A pánik mellett ott a félelem is; a tábori csendőrök elkapják a visszaözlőket, vagy ami talán még rosszabb, visszaküldik őket harcolni. Egy vezérkari tiszt szerint ez a félelem eredményezhette, hogy a visszavonulók tömegei kerülnek az utakat.¹⁰³

A magyar sereg ekkor négyfelé van szakítva;¹⁰⁴ a részek pedig összekeverednek, miközben a tisztek megpróbálnak rendet teremteni. A szovjetek időről időre bombázzák a visszavonulókat, s a partizánok is meg-megtámadják a tömeget. Emellett az éhség és a hideg is tizedeli a sereget. 24-én szörnyű hóvihar támad;¹⁰⁵ a hótörések között mind többen maradnak el.

A 10. könnyű hadosztályt január 18–20-ig Bugyennijnél vetik be. Különböző csoportok alakulnak a parancsnok neve alatt. A Muzsay-csoport és a Keszthely-csoport január 22-én Novij Oszkolba vonul és a Vargassy-csoporttal csatlakozik. Itt kezdik meg a csapatok rendezését.¹⁰⁶ A menetbe vonatkozóan elrendelik: lehetőleg hajnalban induljanak, s még sötétedés előtt érik el a következő állomást. Félúton elvileg egy óra hosszúpihenőt kell tartani, amikor a katonák meleg italt kaphatnak. Csak menetképtelenek ülhetnek járművekre, éjszakázni pedig a menetvonal menti falvakban kell.¹⁰⁷

A IV. hadtest egyes részei tehát január végére az Oszkol folyó völgyébe érnek. A harcra képes csapatokat a szovjet erők feltartására akarják bevetni a németek. A visszamaradt magyarokat (mintegy 12 000 főt) a Cramer hadtestnek, majd a 2. német hadsereg parancsnokságnak rendelik alá.¹⁰⁸ A többiek – a harcra alkalmatlanok – gyülekeztetésére Bjelgorod körzetében kerül sor.¹⁰⁹ 27-én a rengeteg katonától, a kocsiktól és az aknáztástól beszakad az Oszkol jege¹¹⁰; újabb áldozatok vesznek a jeges vízbe.

A bombázások nem szűnnek; az alakulatok tovább keverednek. Alkalmi parancsnokok vezetik a vonulókat. Bjelgorodban már úgy látszik, hogy a visszavonulók élelmezése csődöt mond, ám február 1-jén sikerül a németektől nagy mennyiségű élelmet biztosítani.¹¹¹ A február 3-án kiadott Heszlányi-parancs értelmében „zártrendű, fegyelmező és csuklógyakorlatok tartandók” a katonák között, és „... eme gyakorlatok úgy állítandók be a foglalkozási tervezetbe, hogy minden ember ébresztőtől takarodóig, a reggeli, déli és esti étkezési és öltözködési szüneteket kivéve állandóan felügyelet mellett foglalkoztatva legyenek. Cél: legfeszesebb rend és fegyelem helyreállítása.”¹¹² A rend ellen vétőket kikötik, s ha visszaesők, felkoncolják őket. Lóskay ezredes már január 19-én karhatalmat és kivégzőosztagot szervez, hogy a visszaözlőket hadrendbe állítsa.¹¹³ Február 3-án Nádas Lajos vezérkari ezredes elrendeli: „Minden menetelő csoport végén tábori csendőrként legyen beosztva, amely bárminő kilépést akadályozzon meg. Tapasztaltam, hogy Belgorod területéről ide menetelő oszlopoknál tömérdek lemaradozó van, kik az oszlopból kilépve a falvakban,

¹⁰² HL 2. m hds. 24-es doboz/188. M. kir. IV. hdt. élmo. harctudósítása 2. hds. par. 1943. I. a.

¹⁰³ Lajtos 164.

¹⁰⁴ Szántó 69.

¹⁰⁵ HL 2. m hds. 24-es doboz/188. M. kir. IV. hdt. élmo. harctudósítása 2. hds. par. 1943. I. a.

¹⁰⁶ Csima 184.

¹⁰⁷ HL 2. m hds. 24-es doboz/281. Intézkedés a hátramenet folytatására: 20. sz. melléklet a 10. k. hop. 6. sz. harctudósításához

¹⁰⁸ Csima 177.

¹⁰⁹ Csima 177.

¹¹⁰ Papp – Szili 87.

¹¹¹ HL 2. m hds. 24-es doboz/349.

¹¹² HL 2. m hds. 23-as doboz/316. IV. hdt. 568-as sz. naplómelléklet IV. hdt. I. a. 43. II. 3.

¹¹³ Csima 190.

a házakban eltűnnek és azután magukban egyenként folytatják a menetet.”¹¹⁴ A széthullott kötelekeket a parancsnokok a legnagyobb szigorral próbálják visszaállítani.

Az időjárás továbbra is szedi áldozatait. A hófúvások miatt az autókat több helyen úgy kell kiásni. Az útszélen mindenütt lóhullák fekszenek, jelezve a visszavonuló sereg útját.¹¹⁵ A menetfáradalmak, a fagy és a nem kielégítő táplálkozás következtében az emberek elfásulnak.¹¹⁶ Február 5-én a szovjetek bombázzák Szudcsát,¹¹⁷ mely a IV. hadtest menetvonalán található. A hadtest élelmezőoszlopa február 6-án érkezik Szumiba, jelentésük szerint végig partizános területen – egy erdőséggel fedett völgykatlanon – kellett áthaladniuk.¹¹⁸ A IV. hadtest élelmezőoszlopa február 13-án vonul be Konotopra, ahol a beérkező csapatok élelmiszer-felvételezése folyik 17-ig. Itt találkozunk ismét Kuruczal.

Kurucz és Marci nevű barátja február 15-én Vorozsban ugyanis vonatra száll és még aznap Konotopra érkezik. 16-án vonattal mennek tovább Bahmacsra, ahol két német altiszt elveszi Kurucz kéziszánkóját. Ugyanitt lesz egy időre 76 ember parancsnoka. Az „alakulat” azonban a vételezés után szétszéled. Kurucz és barátja 18-án Baturinba érnek, ahol találkoznak a századukkal. 19-én azonban továbbinduló menetüktől lemaradnak és megpróbálnak vonatra szállni. 23-án Nyezsínbe érkeznek, ahol – itt gyülekező – olaszokkal találkoznak, 27-én gyalog indulnak tovább, 28-án egy olasz szerelvénnel eljutnak Csernyigovba. A várostól körülbelül 6 kilométerre egy faluban megtalálják az ezredüket – március 1-jén. Öt nap múlva elindul a menet Csernyigovból, a katonák közt a beteg Kuruczal, aki megszakítja a naplót, bár a következő három nap dátumát akkurátusan följegyzi. E naptól ismét elvesztjük szem elől.

A IV. hadtest azonban március 6-án elindul Korosteny felé. 10-én elmarad a 105. tábori kórház, melyet vasúton szállítanak Korostenyba. Nem tudni, Kurucz ott volt-e ekkor a betegek között, de immár nem kellett töprengenie azon, jobbra forduljon-e vagy balra. Lépte egyszerre dobbanhatott a többi lépéssel. Azt tehette, amit a többiek.¹¹⁹

A menet és az újjászervezés pedig folytatódik, s a fronttól való távolsággal együtt a fegyelem is nő. Március 11-én a hadtest alakulatai átkelnek a Dnyeperen és Pripjátyon. Ugyanezen a napon adja ki a hadosztályparancsnok intézkedését a kötelekek szétválasztásáról és az alárendeltségi viszonyok újraszabályozásáról. (A 36. gyalogezred III. zászlóaljának parancsnoka Szabados Antal százados lesz; a zászlóalj Vitéz Solymossy vezérőrnagy parancsnoksága alatt kezdi meg a hazautazást.¹²⁰) A szállítmányok április 24-én indulnak haza. Az eltetvesedett, fekélyektől gyötört legénységre a helyőrségekben három hetes karantén vár. Csak a szükséges fertőtlenítés után térhetnek haza a túlélők; így ér véget a propaganda szerinti „új kereszties hadjárat”.

¹¹⁴ HL 2 m hds. 23-as doboz/316. IV. hdt. 567. sz. naplómelléklet. IV. hdt. I. a. 3. II. 3.

¹¹⁵ HL 2. m hds. 24-es doboz/349.

¹¹⁶ Általános helyzetkép a hadosztály állapotáról. HL 2. m hds. 24-es doboz/263.

¹¹⁷ HL 2. m hds. 24-es doboz/349.

¹¹⁸ HL 2. m hds. 24-es doboz/349.

¹¹⁹ Vö. Dos Passos, John: Három katona. In: Madarász Imre (Szerk.): A Nagy Háború emlékezete. Az első világháború a magyar és világirodalomban. Budapest, 2000. 177. (Eötvös Klasszikusok 37.)

¹²⁰ HL 2. m hds. 24-es doboz/304.

Nagyítás, avagy egy festmény háttéréről

„...és lassan kitisztul a kép...”¹²¹

1948. március 15. örömnép lehetett a szennaiaknak. A forradalom és szabadságharc centenáriuma az egykori helyettes lelkész, Tildy Zoltán köztársasági elnököt és feleségét Szenna díszpolgárává választották. „E napra a község hősi emlékművét jókarba helyezte” – írja az ünnepségről beszámoló körjegyző 1948. március 20-án, éppen esedékes félhavi jelentésében.¹²² Kaposszerdahelyen ugyanezen a napon „a 48-as ifjúság által készített szabadságzászlót” avatták fel. Az évforduló méltó megünneplésére annál a hősi emlékműnél került sor, melyet az első világháború halottainak emeltek, csaknem 30 évvel korábban. Az emlékoszlopon nincs ott a második háború áldozatainak neve; más szelek fújnak a politikában.

Már a Szerdahelyre 1944 decemberében bevonuló szovjetek kérdőre vonták Kurucz Józsefet, amiért egy fiatal rohamsisakos katona fényképét találták az egyik szoba falán. A család emlékezete szerint az idősebb Kurucz csak a hadifogságban szerzett oroszudása révén menekült meg a haláltól.¹²³ Az egykori doni ellenségből megszálló hatalom lett, a magyar katonából pedig „utolsó csatlós”. A falu katonaviseltjeit néhány nap múlva el is vitték munkaszolgálatra; többen sohasem tértek haza közülük.

Szerdahely, ahová bolgár katonákat és a nagybajomi front miatt kitelepített jákóiakat szállásoltak az elhúzódnak hadműveletek során, immár közvetlenül megismerte a háborút. 1945 tavaszától folyamatosan érkeztek haza a túlélők, akiket valamelyik hadifogolytáborban ért a fegyverszünet. Ám az újraszerveződő és idővel radikalizálódó hatalom más hősök után nézett.

Az emlékoszlop azonban még mindig a falu középpontjában állt, a leszerelt katonák pedig lassan visszatértek családjaikhoz. A földosztás, mely során Kaposszerdahelyen 750 katasztrális holdat osztottak szét 86 család között,¹²⁴ az 1946-ban kezdődő villamosítás, a pártok egyre hangosabb agitációja,¹²⁵ a beszolgáltatási kötelezettség,¹²⁶ a különféle okból meghirdetett gyűjtések¹²⁷ újrarajzolták a somogyi falu képét. A centenáriumi zászlóavatás ünnepi közönsége rövid idő alatt szembesül a közbeszéd radikális megváltozásával, amikor a szennai díszpolgárrá választott köztársasági elnököt néhány hónap múlva lemondatták tisztségéről.

1948 márciusára egyébiránt az új földbirtokosok telekkönyvezése már megtörtént, és a jegyzői jelentés szerint „az új gazdák megerősödése szépen halad előre. Legtöbbnek igavonó állatja már van.”¹²⁸ A háborút követő átmeneti évek mintha lassú javulást ígérnének. A centenáriumi évében 32 esztendő Kurucz János számára mindenképpen. A háború végét ugyan már 100%-os hadirokkantként érte meg, de a hazai rendszeres táplálkozás következtében ideiglenesen felépült. 1947 októberében lánya is született, aki – az 1944-ben elhunyt nagynéni emlékére – az Éva nevet kapta.

A földosztás során 110 négyszögölnyi szántó kerül Kurucz birtokába az ekkor még Kaposmérőhöz tartozó Tókajon; az 1950-es kataszteri birtokösszesítésben – a falu többi

¹²¹ Cortázar, Julio: Nagyítás. In: Cortázar, Julio: Nagyítás. Elbeszélések., Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977.

¹²² SML Szennai Körjegyzőség iratai. Helyzetjelentés. (a továbbiakban: Hj) 124/1948.

¹²³ Kurucz Éva közlése

¹²⁴ SML Szennai Körjegyzőség iratai V–2/1950. Adatszolgáltatás a Somogyvármegyei Tanács Végrehajtóbizottságának Titkársága számára. 1950. szeptember 19.

¹²⁵ Így például az FKGP körzeti pártnapja Szennán 1947. április 4-én Hj. 124/1947.

¹²⁶ Főleg burgonyára és olajos magvakra vonatkozik. Hj. 124/1947.

¹²⁷ 1946-ban például a Vöröskereszt és a Népi Kollégiumok javára. Hj. 595/1946.

¹²⁸ Hj. 124/1948

lakosához hasonlóan – 600 négyszögölnyi szántót birtokol feleségével együtt.¹²⁹ Szülei 1944-ben az idős nagynéni halála után 3 holdat örökölnék.¹³⁰ 1946-ban apja – akárcsak néhány más falubeli – a tulajdonába jutott (szántó)földön 400 négyszögölnyi szőlőt telepít.¹³¹

E megváltozott birtokviszonyokhoz azonban legfőképp testi erő volna szükséges, aminek a fiatal hadirokkant ekkor már híján van; hivatalosan is munkaképtelen.¹³² A község irataiban 1945 után szereplő „hivatalos” emberek közt nem fordul elő. Az egykori leventesegédoktató feltehetően nem is lett volna szalonképes a megváltozott viszonyok közt. 1942-ben ugyan még a Parasztszövetség helyi szervezetének alapítói és a választmányi tagok közt ott találjuk az akkor ifjú házasembert, ám a Szövetség 1948. október 19-én megszűnik, s a jegyzőkönyv szerint Szerdahelyen nincs is leltár- és iratanyag.¹³³

Alig telik el tehát hat hónap a szabadságzászló felavatása után, és már belügyminiszteri rendelet írja elő, hogy ellenőrizték az egyesületi életet. Szenna is megkapja e leiratot, s erre adott válaszában a jegyző közli az alispánnal, hogy a körjegyzőségben nincsenek jelen országosan feloszlott egyesületek.

Kurucz a politikában nem vett, ekkor már nem is vehetett részt. Ennek ellenére a falu társadalmi életéből nem tűnik el; színdarabokat tanít be a fiataloknak.¹³⁴ Újra ehhez a kis közösséghez tartozik, mely életlehetőségeként nem túl sokat kínál egy beteg férfinak, aki nehezebb fizikai munkát végezni nem tud. Szerepe a családon belül ellentmondásosnak tűnik: egyrészt családtag egy terebélyesedő gazdaságban, másrészt azonban munkaképtelen családfő is. A háborúban szerzett és lassan elhatalmasodó tüdőgümőkór felemészti. A családi emlékezet szerint korábbi vallásossága valamelyest megkopott, s ha néha katona-élményeiről mesél, szemei szinte kifordulnak az indulattól, annyira felhergeli magát.¹³⁵

Megözvegyült nővére idősebb gyermekei és néhány fiatal számára egy ideig mégis tekintélynek számít.¹³⁶ Csaknem egy évvel a centenáriumi ünnepség után Németh József, egy tehetséges, fiatal falubeli festő elkészíti Kurucz portréját. A később Hódmezővásárhelyre költözött művész képén egy rohamsisakos katona látható; alatta az alábbiak: Emlé-
kül, Németh József, 1949. február 6. A kép hátulján a cím: „szolgálati időm emlékére”. Ha a festményt tüzetesebben szemügyre vesszük, feltűnik, hogy voltaképp egy évekkel korábbi fekete-fehér katonafotó felnagyítása. Ugyanazé, amiért Kurucz édesapját csaknem felkoncolták a szovjetek. Egy jelentős, s pusztán emberi, művészi gesztusként értelmezhető különbség van azonban a kettő között. Míg a fényképen egy szakaszvezető, a festményen egy tiszti galléros katona látható: a két személy mégis ugyanaz.

¹²⁹ SML Kaposszerdahely község kataszteri birtokíveinek összesítése. Készült az 1950. évi 2. számú változási jegyzék alapján. Kaposvár, 1952. 3.

¹³⁰ SML 517/1945. sz. I. sz. nyilvántartási jegyzék 1943. évtől birtokosok személyében beállott változásokról. 7630/1944. lkv. öröklés.

¹³¹ SML II. sz. nyilvántartási jegyzék a községi előjáróságnál (városi adóhivatalnál) az 1947. év folyamán bejelentett vagy az előjáróság (adóhivatal) által hivatalból észlelt adótárgy – és művelési ág változásokról.

¹³² SML Szennai Körjegyzőség iratai. Hatósági bizonyítvány betegápolási költség behajtásának céljára. 632/1949. Itt Kurucz második ellátási csoportba, első járadékos osztályba tartozó 100 %-os hadirokkant.

¹³³ SML Szennai Körjegyzőség iratai 1297/1948. sz.

¹³⁴ Id. Bencs György közlése. A szennai körjegyzőség 1946. december 30-án kelt félhavi jelentésében közben ez áll a társadalmi helyzetről: „A községekben színdarabok tanulásával foglalkoznak.” SML Szennai Körjegyzőség iratai 595/1946. Illetve 1947. január 30-án: „Előadások, színdarabok tartása folyik. A Független Ifjúság rádiót szerelt fel otthonába, mely rádió előzőleg a Levente Egyesületé volt.” SML Szennai Körjegyzőség iratai. 124/1947.

¹³⁵ Id. Bencs György közlése

¹³⁶ Id. Bencs György és Németh László közlése

A katonakép – s még inkább a cím – azt is jelzi, Kurucz életében mennyire meghatározó volt a hadsereg. Fiatalságának legalább öt évét emésztette fel a háború, s a többi, a *lehetséges* életet a fronton szerzett betegség. A műtét, amit korábban nem akart vállalni, attól félve, hogy fél tudóval nem tud majd dolgozni, már nem segíthetett,¹³⁷ és Kurucz állapota az ideiglenes javulás ellenére rohamosan romlani kezdett. Hosszú haldoklás várt rá, ennek biztos tudatával. Sokat emlegetett mondata: „Csak annyim lenne, hogy a szégyenem eltakarjam, meg egészségem, nem bánám”¹³⁸ – megmaradt a család emlékeztében.¹³⁹ 1951. március 5-én délután 1 órakor halt meg.

Lector in fabula¹⁴⁰

De mit adhat a történelemhez egy ismeretlen élet? Nem pusztán annak a példáját, hogy a hatalommal szemben léteztek technikák, és hogy a szabadságnak még az igen rendkívüli körülmények között is voltak esélyei. Nem is csak azt, hogy a „bűnös hadsereg” katonái közt a nagy szövetséges és a szent háború eszméje egyáltalán nem volt népszerű. Ezek levonható következtetések, ám fontosabb az, hogy a személytelen, elvont ismeretek mögött olykor, ha csak pár pillanatra is, képesek legyünk észrevenni az adott helyen és időben cselekvő embert. Azt a valakit, akinek összetett személyisége megismerhetetlen marad ugyan, ám aki (önigazolásul? mentegetőzéseképpen? fogódzóként? az elmúlás ellenében?) reménytelenül is *tiszta képet* akar felmutatni arról, ami vele történt, amiben része volt.

Ez a valaki itt ráadásul egyszerű közkatona: olyasvalaki, aki hosszú ideig nem halhat(hat)ta a hangját, ha a 20. század második, világméretű konfliktusáról került szó, noha annak aktív részese, s maga is egyik elszenvedője volt, a csattanó és a háború valamennyi – számunkra utólag (át)látható – rémtettének ismerete nélkül.

Bár a második világháború irodalma igen gazdag, a történeti érdeklődés köréből kiestek olyan területek, amelyeket ismertnek gondolnánk.¹⁴¹ Különösen igaz ez a magyar történetírás vonatkozásában; a náci Németország szövetségeseiből az egykori keleti blokk részévé lett államokban talán túlságosan sokáig tartott és túlságosan mély volt a történelem csöndje.¹⁴²

Nagyapám nemzedékéről azonban immár folytatható a mese. Ezért idekiváncozik most egy emlékezetben őrzött, archetipikus történet.¹⁴³ Kurucz játszadozó kislány egy napon megtalálja apja frontról hazahozott, elrejtett fegyvereit. Kis híja, hogy a kézigránát, amit a gyerek püfölni kezd, fel nem robban a kezében. Az apa hihetetlen lélekjelenléttel rábeszéli a makacskodó fiút, hogy a fegyvereket adja át neki, majd a gránátot felrobbantja és pisztolyát a kútba hajítja.

Ki tudja, milyen kutakból merítünk.

¹³⁷ Kurucz Éva közlése

¹³⁸ Íme, „a mindennapi élet illékony szavainak és tetteinek” egy nyoma! Vö. Levi 82.

¹³⁹ Kurucz Éva közlése

¹⁴⁰ „...az önéletrajzszöveg forrásból megrajzolható kép csak a historikus boszorkánykonyhájában válik visszamenőleges »bizonyossággá«, a történet mint szerző, mint másodlagos mesélő és mint olvasó, *lector in fabula*, teszi valójában kerekké a történetet: így végső soron azt is mondhatjuk, hogy az átélő műve végül is csak a történész által lesz teljessé.” KHZS, 94.

¹⁴¹ Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg a rendszerváltást követően egyre nagyobb számban megjelenő napló- és visszaemlékezéskötetokről, melyek hozzáférhetővé teszik a háború több évtizedes hallgatásra ítélt „személyes” forrásait.

¹⁴² Vö. Ferro, Marc: *L’histoire sous surveillance. Science et conscience de l’histoire*. Calmann-Lévy, 1985. 71.

¹⁴³ Id. Bencs György közlése

Függelék

I.

Frontnapló¹⁴⁴

(Megjegyzéseimet az alábbiakban dőlt betűvel jelölöm.)

A forrás leírása:

Átmérője: 8x13 cm. Négyzetrácsos noteszlapok, fedél nélkül. A kapsok hiányoznak, csupán rozsdás helyük látható.

1. oldal:

Egy ház rajza: két ablak, füstölő kémény, kerítés, a ház két oldalán két fa. Föléje írva tintaceruzával: azokra szolgálni kik jót mondanak

2. oldal: (ceruzával, fejjel lefelé egy számadás: feltételezhetően a kiadások összegei)

10.00 papír	
10.00 kérvény	
12.00 bélyeg	
20.00 engedély	
14.00 jogdíj	
13.00 pintra ¹⁴⁵	397.00
48.00 bor	245.50
15.00 -"-	
13.00 lányok	151.50
2.00 rum	
13.00 francia	
14.40 bor	
3.80 sör	
14.40 francia	
11.50 solt (?)	
6.00 harisnya	
9.00 Politzer ¹⁴⁶	
4.00 bor	
<hr/>	
245.50	227
9.40	134
254.90	36
	397 P.

3. oldal

Napló

Kurucz János szkv.

Elkezdte 1943. II. 12-én

A jó Isten nevében.

Hogy az élményeimet tisztán megírhassem, úgy visszamenőleg kell írnom. Bőven nem írok, csak úgy, hogy tiszta képet alkothasson róla, hogy milyen is volt a sorsunk a muszka-földön. Ma egy hónapja, hogy riadó lett, és teherkocsik odaszállították a századomat, ahol

¹⁴⁴ A sárga noteszlapok a tulajdonomban.

¹⁴⁵ Valószínűleg a szerdahelyi Horváth József.

¹⁴⁶ Politzer Jenő: szerdahelyi szatócs; 1944-ben deportálták.

veszélyes volt a front, hogy a muszka átne törhessen. Sajnos ez már megtörtént mire odaértünk, és így ellentámadásba vetettek bennünket. Nem sok eredménnyel, mert a muszka tulerőbe volt, és így nekünk is menekülni kellett, az Orosz páncélosok elől. De milyen menekülés volt az Istenem, azt nem lehet leírni, csak átérezni. Erről nem is írok bővebben, csak hogy mindent eldobáltunk, csak a fegyvereinket nem, és fejvesztetten menekültünk. Azóta egy hónap telett el, és még most is megyünk, és nem tudjuk, hová. Ami a legborzasztóbb, hogy semmiféle élmünk nem volt, az orosz meg nem adott, akárhogy is kértünk mert ő magának sem volt. Végül egy nagyobb városba értem, ahol sok ismerőssel találkoztam többek közt a Szabados százados¹⁴⁷ urral meg egy ténylegeskori barátommal.¹⁴⁸ Ha ővele nem találkozom, nem is tudom mi lett volna velem. Azóta ővele rovom ezt a végtelen orosz sikságot, ebben a rettenetes hidegbe. Már valóságos szarkák lettünk, mert amit meglátunk azt már ha lehet ellopjuk. Ma jelenleg egy kis ukrán faluba vagyunk, és kereszük az alakulatunkat, hogy hozzácsatlakozzunk. Például az este megszáltunk ugyanebben a faluba, én egy cipészhez mentem a barátom meg a szomszédba a bíróhoz. Nagyon jó helyem volt, mert tojást sütöttek szallonnával és így ezt vissza kellett nekem is hálálni valamivel, hát elloptam ami márkájuk volt mind. Persze míg ottvoltam nem vették észre. Ma meg egy öngyújtóra vetettük ki a hallónkat, hát nem tudom mi lesz. Ma délután egy lakodalomba is voltunk, és ott a válogatott lakodalmas ebédet végig ettük és vodkát ittunk hozzá. Az ételek a következők voltak. Árpalisztból készült krumplis laska, tört krumpli, sült káposzta, savanyó uborka, aludt tej, sült hajma, cukorrépából főtt lekvár, és a főétel a köleskásából készült menyasszonyi torta, a menüt végig ettük azzal ott hagytuk őket.

(ceruzával folytatja)

13-án

Sajnos a kiszemelt öngyújtót nem sikerült ellopni, de helyette a köpenyem zsebjeit megraktam krumplis lepénnyel. Jó helyem volt, orosz vodkát ittunk, ketten a barátommal egy litert. Éjjel fent aludtunk a kemence tetején, de nagyon meleg és sok tetű volt, és így nem tudtunk aludni. Reggel tovább mentünk egy tíz km-re lévő kis faluba és ott megszáltunk. Áltólóg az utirányunk még 2–300 km. Talpalhatunk eleget. Most jelenleg barátom hagymát süt kolbászal és vajjal. Egy családiás tál főtt krumplit már meggyomrultunk (?), ami itihol majdnem 6–8 főnyi családnak megfelelne, ez helyettesíti persze a kenyeret.

14-én.

Borzasztó nagy hóvihár volt, és az utat teljesen befújta. Sok helyen 1.50–2 m-es hófúvások voltak. De sajnos mennünk kell tovább. Sajnos a becsületünket itt is itt hagytuk, mert a barátom egy borotfaszappant, én meg egy öngyújtót loptam, mert nem adtak kenyeret, meg enni. Többek között megtörtént az, hogy elhoztam az egyetlen borotfájukat, hogy a másik háznál tudjam vele megajándékozni, abban a reményben hogy szivesebben ad valami harapni valót. A szerzés után aztán hamar eliszkoltunk, és beértünk egy nagyobb városba, ahol az orosz, ha tiszta idő volt mindig megbombázta a repülőkkal. Itt nem maradtunk meg, hanem kimentünk egy két km-re lévő kisebb faluba, ahol retentő sok mérgeződés után végre eltudtunk szállásolni. Most már csak ketten vagyunk a barátommal. Reggel az a szándékunk, hogy be megyünk a városba, fölvételezünk ennivalót, és elmegyünk vonattal. A Jó Isten adná hogy sikerülne mind a kettő. De egy újabb öngyújtóra most meg a barátom vetette a szemét, csak még a terepet kell egy kicsit szemrevételezni.

¹⁴⁷ Szabados Antal százados. A 36. honvéd gyalogezred 6. századánál találkozunk a nevével 1941. május 3-án: mint „psz. tsz. hdgy. szak. pk.” Németh László közlése szerint egykori tanító volt. 1943. március 11-én a 36. gyalogezred III. zászlóaljának parancsnoka lesz. Az 1943-as Honvédségi Közlöny szerint 1943. január 7-i dátummal dícsérő elismerésben részesült a „hadiszalag és a kardok egyidejű adományozása mellett”, 1943. augusztus 18-i hatállyal pedig elnyerte a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjét „hadiszalagon a kardokkal”.

¹⁴⁸ Ismeretlen katona. (Néhai Rácz János és Németh László közlése szerint Kurucznak volt egy Zsifkó Márton nevű töröcskei barátja. Nem kizárt, hogy a két személy azonos.)

15-én

Reggel ahogy felébredtünk kértünk a házi asszonytól szappanért tejet de persze nem adott, így a krumpliért az este megígért márkát sem adtuk oda. Az öreg mondta ám reggel, hogy fizessük ki a hajmát, meg a krumplit amit adott, de erre a barátom csak azt mondta neponyemaj vagyis nem értem. Az öngyújtót nem sikerült elzabrálni, pedig megérdemlette volna. Beértünk Vorozsbára és ott sikerült vonatra szállni, és azzal tovább menni. A föl-vételezés nem sikerült, hanem helyette máshol vételeztünk. Beértünk Konotopra, ahol megált a vonatunk, de nem tudtuk mikor indul. Én mondtam a barátomnak, hogy el-megyek és keresek valahol snapszot, még dohányt, mert már az sincs. Elmentem az orosz bakáig denem tudtam mást venni mint egy németh katonától tiz márkáért 50 drb. cigaret-tát. Megyek vissza az állomásra keresem a vonatot nem találok, teljesen megvoltam rökö-nyödve. Jó sokáig mérgelődtem mert a barátomnál volt mindenem vagyis a kis kézi szánkóm. Később belenyugodtam, hogy majd csak utolérem. Igen ám, de nem volt semmi kajám, de szerencsémre az egyik vagonba észrevettem hogy a németek kenyeret tartanak és nem őrzi senki. Hát én meglovasítottam belőle hármat. De azonba megtaláltam a bará-tomat, illetve ő talált meg engem, a helyzet az volt, hogy nem találtam vissza a szerelvény-hez. Mindjárt mondom a barátomnak a találmányomat, és ővele is megcsaptunk pár drb. kenyeret, úgyhogy kb. tiz kenyerünk volt. Éjjel ott aludtunk a vagonba, mert nem ment a vonatunk tovább.

16-án.

Hajnalba elindult a vonatunk és beértünk Bakmacsra, ahova lettünk irányítva. Kijöt-tünk az állomásra hogy majd megszállásolunk, hát elibénk áll ám két német altiszt és el-akarják venni a szánkónkat. Az Isten soha ne segítse meg a piszkos sváb anyjával együtt, hát nem elvették, már a pisztójukhoz kapkodtak, de hogy robbanjon föl mikor legtöbben vannak körülötte. Most elszállásoltunk egy háznál, nem valami barátságos hely, de a va-gonnál többet ér. Holnap reggel jelentkezünk az irányítóba, és ha kell úgy reggel megyünk tovább.

17-én

Ahol elszállásoltunk, annak az asszonynak adtunk egy kenyeret, hogy főzzön vacsorát és reggelit. De becsapódtunk, mert csak krumplilevest csinált este is meg reggel is, de azt is keveset. Erre a barátom ellopta ami cérnája volt mind. Aztán reggel bementünk az irányítóba, ahol tovább utasítottak bennünket még 30 km. lévő Baturinba. 76 fős csoport-nak lettem a parancsnoka, de csak addig míg megkapták az élelmet mert azután mind elszéledt. A 30 km. nem tudtuk egy nap alatt megtenni, mert olyan borzasztó bajba va-gyok hogy egy kelés van a nyakamon, de nagy, és így nem tudok menni mert a köpenygal-lér állandóan reszeli és nagyon fáj: így egy kisebb faluba szállásoltunk el, és majd csak reg-gel megyünk be

Baturinba. A házi asszonyunk már levette a nagy cs[...]ó krumplit, ami persze a vacso-ránk lesz. Most kiráji vacsoránk lesz, mert két fogás lesz. *(Kal. áthúзва)* Sült kalbász hag-y-mával, és lekváros krumpli, azt hiszem most jó lakom.

18-án.

Tegnap este még egy zászlós megvigasztalt, mert bejön hozzánk és azt mondja mért nem megyünk a 8 km-re lévő városba ahova lettünk irányítva, mert az ilyen emberek miatt nem indulhat haza a 4-ik hadtest. Ebből azt értettem, hogy talán hamar haza segít ben-nünket a jó Isten. Egyébként pár darab hajmalopás után othagytuk a házigazdánkat, és elmentünk Baturinba, ahol szerencsésen találkoztunk az ezredünkkel és a századunkkal. Itt találkoztam a Párkányi sógorral¹⁴⁹ is, meg a többi ismerősökkel. Álitólag még 200 km. kell

---

¹⁴⁹ Párkányi István; rokon.

gyalogolni. Hát ez azt hiszem borzasztó lesz. Most az egész ezred megszállásolt Baturinba, én most megyek jelentkezni a Sass főhdgy-urnál¹⁵⁰, a barátom addig vacsorát készít.

19-én

Elég rendes szállásunk volt, én nagyszerűen aludtam, csak a barátomat sajnáltam, mert ő nem sokat aludt mert fájt szegénynek a foga, de csak egyre. Reggel aztán már félhatkor tovább indultunk, de hogy hová, azt nem tudtuk. Nagyon rossz idő volt fújt a szél, és esett a hó. A barátommal nagyon egy véleményen vagyunk, vagyis hogy nem megyünk tovább a századdal, mert enni sehogysem adtak, mert mire mi csatlakoztunk, már megtörtént a föl-vételezés.

Igy azt gondoltuk jobb lesz ha mi külön megyünk, mert vagy kérünk vagy zabrálunk, de eszünk. Így lemaradtunk, és megszállásoltunk egy faluba, ahol a barátom már pucolja a krumplit, hogy levest főzzön cukorborsóval. Az a szándékunk hogy elmegyünk a legközelebbi vasutállomásra, és onan bemegyünk Csernigovba vonattal ahova az ezred megy, ami kb. 150 km. és azt hiszem könnyebben kibírjuk vonattal, mint gyalog. A mai nap legnagyobb eseményét majdnem elfeledtem leírni, tudniillik most kaptam 14 drb. levelet, egyet apámtól, Bencs Sándortól,¹⁵¹ anyósomtól, Tóth Lajostól¹⁵², a Mikitől¹⁵³, a Marcsától¹⁵⁴, az Imrétől¹⁵⁵, anyámtól, 6 drb. feleségemtől. Csak én is tudnák írni, hacsak anyit is hogy élek.

20-án

Az éjjeli szállásunkon elég jó helyünk voltunk, adtak enni is. Reggel aztán elindultunk az állomásra ami 9–10 km. Odaértünk egy faluba, bementünk egy házba, ahol mindjárt adtak enni, cukorborsó leves, savanyó husból káposzta, és tört krumpli. Na meg finom étolajba mártogattuk a sült krumplit. A Marci ott maradt, én meg elmentem a faluba csavarogni, hogy talán adnak valamit és venni akartam vodkát. Vettem is féllitert, meg az egyik asszony behívott, hogy ad tejet, megettem egy litert, jó nagy drb. kenyérrel. Erre visszamentem a barátoméért, hogy jöjön, mert ott jobb helyünk lesz. A barátom addigra megvágott egy drb. szappant és eljöttünk, itt vettünk mákot, és mákos gombóc lesz a reggelink. A vacsoránk valamiféle leves. A barátom állandóan mérgeledik, és szid mind a bokrot, mert azt mondja rettenetes bűdösseket ereszték az orra alá. Hát ami igaz az orosz kitudnám vele üldözni a világból.

21-én

Nagyon jó helyünk volt, reggel mákos gombóc, aludtej tört krumplival volt a reggeli, és utána egy bögre forralt tej. Reggeli után aztán bementünk az állomásra, de szerencsétlenül jártunk, mert azon az állomáson nem áltak meg a vonatok, hanem utasítottak bennünket 4 km-re ott van auto masin, ami Nyezsinszbe megy. Volt fene katonai autók jártak az országuton azok meg felnem veszik az embert. Egy nagy baj van, a barátom megbetegedett, nem tud menni, csak fekszik a szálláson, hogy mi lesz velünk nem tudom. Irtam haza leveleket, de hogy mikor tudom kézbesíteni, azt nem tudom. Meg a barátommal mi lesz ez aggaszt legjobban.

¹⁵⁰ Sass László tart. hadnagy nevét, „a Szovjet elleni hadműveletek alkalmával az ellenség előtt teljesített kitűnő” szolgálatait az 1943-as Honvédségi Közlöny is említi. Utóbb Sass főhadnagy is az uzmányi hadifogolytáborba kerül. Lásd: Szabó Péter – Szili Ferenc: Somogy megye a II. világháborúban, Kaposvár, 1993. 162.

¹⁵¹ Falubeli, szintén katona, 1944-ben nyoma veszett.

¹⁵² Németh László közlése szerint az 1915-ös születésű töröcskei Tóth Lajosról van szó.

¹⁵³ Valószínűleg Bencs Miklós, Kurucz sógora.

¹⁵⁴ Kurucz nővére.

¹⁵⁵ Valószínűleg Tóth Imre, Kurucz unokatestvére.

22-én

A barátom állapota nagyon aggaszt, nagyon rosszúl van, de azért reggel felkelt, és viszsza mentünk az állomásra, mert többet nem tudott a barátom gyalogolni. Így egy napot késtünk, és 10 km. potyára mentünk. A vonatunk csak este 4 órakor megy, addig bementünk egy házhoz, ahol mindjárt adtak enni. A barátomnak elég volt, mert beteg, de nekem bizony nem. Így fogtam magam, és sorbajártam a házakat, abban a reményben, hogy adnak enni, hát nem is csalódtam, mert két háznál is ettem levest, kenyeret, meg az egyiknél még kását is. Most várjuk a vonatot, nem tudom megjőne? A barátom itt is lefeküdt, mert még rosszúl van.

23-án

Reggel ahogy felkeltünk bementünk az irányítóba, ahol összeszedtek bennünket, enni adtak, És azt mondták, menjünk be a melegedőbe, majd ha lesz vonat utbaindítanak bennünket Nyezsinsbe. Este aztán lett is szerelvény, amire fölpakoltunk, és mentünk Nyezsinsbe. Az első leveleket a támadás óta ma adtam föl Bakmacson, hogy haza ére nem tudom, de holnap újra irok. Ide értünk Nyezsinsbe éjjel 10 órakor rengeteg a katona magyar, olasz, nagy nehezen szállást találtunk, és lefeküdtünk barátom kicsit könyebben van.

24-én

Az első éjjelünk elég jól telt el, reggel találkoztam a Messzellő Miskával,¹⁵⁶ és a tikerfő Jóskával¹⁵⁷ ők is Csernigovba akarnak menni, és azt mondják este 10 órakor megy csak vonat. De a barátom nem jól érezte magát, így mi még ma nem mentünk tovább, hanem itt maradtunk nyezsinsbe. Délelőtt kint voltunk a piacon, volt ott minden, ettem mákos gombócot, tejeskávét, és utána savanyó uborkát, és tejet. a német othonba ettünk 30 f. levest. A borbélynál megnyiratkoztunk, és borotfálkoztunk, csak azon féltem hogy a tetűk a melegen kímásznak a nyakamra, és meglátja a borbély. Este aztán jó nagy meglepetés ért bennünket, mert az orosz repülő bombázta a várost, és egy bizony talán 100 m.-re esett a házunkhoz, az ablakok kitörték. Levelet az Ilonkának ma is küldtem, valamelyiket csak megkapja.

25-én

Reggel ahogy felkeltünk, kimentünk az állomásra, ahol egy teherszerelvényre utasítottak bennünket, ahol már csak nyitott vagonok voltak. De a barátommal loptunk egy másik kocsiból kályhát, vonatból szemet deszkát, amelyikkel elkerítettük magunkat és befűtöttünk. Igaz lettek mindjárt olasz vendégeink, de azért nem fáztunk, egészen estig. Az olaszok megkínáltak bennünket huskonzervval és kétszersültel. Az olaszok nagyon rendes emberek, nem úgy mint a svábok. Barátom kutatásai során talált valami kis bádóg skatulyát, gyutacs meg fehér porral volt tölve, ő szét bontotta és azt mondta fogjam meg, én meg mint valami gyerek ott ültem a kályha előtt, és fogtam beöntöttem a kályhába, ott az föllobbant, a láng kivágott, aztán (*kibaszott átírva*) kilökött a kezemmel, összeégette, borzasztóan fáj. Így elment minden kedvem hogy tovább várjak. Elmentem szállást keresni, találtam is, visszamegyek a barátoméért felszereltünk, de egy olasz pokrócot megcsaptunk. Lefeküdtünk ketten egy ágyban. Éjjel felébredtem, és a kenyérzsákot megraktam hagymával, volt egy drb. kenyér, azt is elcsaptam, meg egy jó nagy zacskó köleskásának néztem a sötétben, aztán repcemag volt most (?) mit csinálunk vele nem tudom. Regelig aztán aludtam, de megmondtam a Marcinak hogyha fölkelünk azzannal pucolni kell.

26-án

Reggel ahogy felkeltünk azzonnal elpucoltunk, de azért a kenyeret észre vették hogy hiányzik, mert a gyerekek kértek kenyeret, ahogy felkeltek. Kimentünk az állomásra, hát jó, hogy nem kint vártunk, mert még most is ottált átmentünk egy másik házba azzal a szándékkal, hogy jó kis kávé főzünk, akkor vettük észre, hogy nem köles, hanem repce.

¹⁵⁶ Valószínűleg a szennai Zóka Mihály.

¹⁵⁷ Valószínűleg a szennai Zóka József.

Ott is voltak olaszok, és az egyik zsákjából megcsaptam egy pár zoknit, és 3 tasak gyufát. Onan is eljöttünk, és felültünk a vonatra, és újra várunk, hogy indulunk. Kilöktek bennünket egy Isten háta mögötti vágányra, és azt mondták, majd csak reggel kapunk mozgónyt. Ujra bementünk egy házhoz, megszállásolni, de a kenyérünket sajnos az utoljára ettük meg délután. Egy asszonynak eladtam a pokrócot, egy kenyérért, meg vacsorát, meg reggelit adott. Most aztán nem tudom mit csinálunk. Ha a barátom nem lenne betek gyalog mennénk, de így nem merek elindulni vele 80 km.

27-én

De reggel mikor felkeltünk, egy kicsit jobban érezte magát, és így nekiindultunk az utnak gyalog, mert még az a szerelvény még mindig ott ált ahova az este kilökték. Így gyalog bandikoltunk vagy 20 km-ert, és egy községben elszállásoltunk. Elég jó helyem volt, a barátom 3 márkáért csináltatott mákos gombócot, de sajnos nem igen ízlett, mert nem is volt édes a más, meg úgy veszem észre engem is elkap a barátom baja, mert én sem tudok enni és szédülök. *Szemétség???* [*Olvashatatlan.*]

28-án

Mielőtt a napi eseményeket leírnám, hálás szívvel mondok köszönetet a jószágos Istennek aki mindnyájunk atyja, hogy ebben a borzalmas két hónapban velem volt, és megsegített. Köszönöm atyám jószágodat, és egyben kérek, hogy halgasd meg kérésemet, és légy mellettem és adjál erőt, a további nehézségek és borzalmak elviselésére. Adjad uram, hogy megszűnjön ez az irtózatosszerű emberölés, és haza kerülhessek, Ilonkám és szeretteim közé, hogy ezután velük együtt áldassunk téged, hogy kérésemet teljesítetted, és egészségesen haza segítetted. De ha jószágodat ezzel nagyon is kimeríteném, úgy adjál feleletesimnek jó szándékot, hogy legalább kisgyermekünk születésére haza mehessek Ilonkámhoz, és adjál neki erőt a szenvedések elviselésére is hogy kisgyerekeknek életet tudjon adni, az ő élete megrövidítése nélkül. Adjál szüleimben is jó szándékot, hogy megértsék feleségemet, veszekedés nélkül. Ahogy felkeltünk már éreztem hogy én is a barátom sorsára jutok, de talán nem is baj, mert az élelmünk nagyon fogytán van. Reggeli után aztán folytattuk sétánkat tovább, de nagyon keservesen ment ma a gyaloglás. Most azt határoztuk hogy a legelső állomásra bemegyünk, és megvárjuk a legközelebbi vonatot, ha két nap kell is rá várni, és azzal megyünk tovább. Az állomáson szerencsésen elkaptunk egy olasz teher szerelvényt, amelyikkel aztán szerencsésen megérkeztünk Csernigovba. Bementünk az irányítóba, onan pedig egy laktanyába vezettek bennünket, ahol lefeküdtünk aludni. De én nagyon rosszúl érzem magamat, valósággal beteg vagyok.

Március 1-én.

Másnap reggel minket nem indítottak utba, mert nem tudtak számunkra élelmet felvételezni. Így még egy napot késtünk, amit én nem is bántam, mert nagyon beteg vagyok. Reggel aztán elindultam kb. 6 km.-re lévő faluba ahol meg is találtuk az ezredünket. De hogy milyen keserves volt az a 6 km. azt nem is tudom leírni. Egybe vettem az elsejeit és a másodikat, mert elsején nem történt semmi csak feküdtem. Amikor jelentkeztem a híres Csurai őrmesternél¹⁵⁸ hát elkezdett vallatni hogy hol lógtam. Meg vannak nála leveleim, de azt mondja örüljek ha csak azzal büntet hogy nem adja oda a leveleimet. Megis mondtam neki, nem kell, száradjon a lelkén. De azért úgy is agyon lövöm, vagy othol megverem.

¹⁵⁸ Csurai László ht. őrmester nevével találkozunk Sass főhadnagy harctudósításában 1943. március 2-án, mint olyanl, aki személyes bátorságával kitűnt társai közül. A Honvédségi Közlöny szerint 1943. május 13-án Csurai László ht. szakaszvezető, c. őrmester a Magyar Bronz Vitézségi Érmét is megkapja „...az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért”. (Németh László szerint Csurai a háború után hosszú ideig az erdészetnél állt alkalmazásban. Ez közvetve bizonyíték arra, hogy Kurucz sem lőtte le...)

3-án

Eseménytelenül telt el a nap mint hogy az állapotom nem javúl, még mindig rosszúl vagyok, és a kezem nagyon fáj. Most beszéltem a Szabados százados urral, mondta menjek el hozzá, majd ad orvosságot. Nagyon rendes ember, ha lehet vele maradok, ha csak kórházba nem küldenek.

4-én

Eseménytelenül tellett el a nap, nem volt semmi különös esemény. Sajnos még mindig rosszúl vagyok.

5-én

Az egészségem változatlan, sőt most egy újabb kelés van a nyakamon, ami most fáj legjobban mert, mert most érik, ami még betegébbé tesz. Semmi különös említésre méltó esemény nem történt a szálongó hireken kívül, azokra pedig már nem tudok halgatni. Álitólag a német csak 15-ig lát el bennünket étellel tovább nem, és így meg kellene gyalog tennünk kb. 600 km.

6-án.

Csernyigovból elindultunk gyalog, de még mindig betegen, azt hittem, hogy minden lépésnél összeesek, de akkor mindig arra gondoltam, hogy akkor nem láthatom meg többet Ilonkát meg születendő kisgyermekünket.

7-én [...]

8-án [...]

9-én [...]

A 23. oldal üres. A 24. (utolsó) oldalon ez áll:

397.00

254.90

742'10

II.

165./10. kho. szmstr. 43.III. 3. szám

Jelentés a ho. alakulatai legénységének bizottsági orvosi vizsgálatáról¹⁵⁹

/:szmstr.oszt.:/

A ho. összes alakulatainak legénységét orvosi bizottsággal megvizsgáltatta. A vizsgálat eredményéről az alábbiakat jelentem:

1./ A legénység vizsgálatánál I., II., III. minősítést alkalmaztunk, melybe az I=a „harcosok”, II=„segédszolgálatosok”, III=„megviseltek”-et osztályoztuk.

2./ A leg. erőállapota:

Az összes kategóriákba tartozó leg-nél egyaránt nagyobbfoku erőállapot csökkenést észleltem. Ez egyes esetekben odáig megy, hogy jól fejlett, eredetileg jól táplált embereknek főleg hasbőre petyhüdtlen, ráncosan lelóg, mintha bő volna a bőrük. Soványabb embereken aszottág képét mutatja. Így az I. kategóriába sorozott emberek is legalább 50 %-ban ki-merült emberek benyomását teszik. A II. és III. kategóriáknál ezek a jelenségek fokozottan tapasztalhatók. A II. kategóriába kellett sorozni az alkati gyengéket, a gyengén fejletteket is, mert ezeknek a száma oly nagy, hogy azoknak korházi leadása lehetetlen volna. Feltűnő volt egyébként, hogy az alkati gyengéséget mutatók nagyrészt nem a ho. eredeti alakulataiból, hanem főleg a ho-hoz csak Budennij-ben bevonult menetszázadok embereiből adódtak, amiből azt a következtetést lehet levonni, hogy ezek a menetszázadok igen selej-

¹⁵⁹ HL 2. m. hds. 10. kho. II. 1453. 24-es doboz. 31. sz. melléklet a 10. k. hop. 6. sz. harctudósításához.

tes emberanyaggal indultak el s komoly esetben alkalmazva, már csak testi állapotuknál fogva is, alig állták volna meg a helyüket. Az erőállapotot befolyásolja még: az alább még kifejtett nagyfokú elférgesedés is, mely az állandó viszketés miatt, az emberek éjjeli pihenését lehetetlenné teszi.

3./Eü. helyzet:

A legfontosabb jelenség, az összlegénység általános elférgesedése. Ez kivétel nélkül mindenkinél tapasztalható, nagyobb százalékban tetvesség, kisebb százalékban rühösség, illetve mind a kettő egymás mellett: az állandó vakaródzásból keletkezett bőrsérülések fertőződéséből sebek, fekélyek, furunkulusok és ezekből beállott további fertőzések, phlegmonák nagy számmal szerepelnek. Mint elősegítő momentum szerepel: a fehérnemű hiánya illetve teljes elrongyolódása; továbbá a szappan hiány, amely nélkül még a melegvizben való mosakodás is teljesen eredménytelen a zsufolt elhelyezés; s az, hogy maguk az elhelyezési körletek is a lakosság által fertőződtek.

A betegség elleni küzdelem, a legnagyobb a legnagyobb nehézségekbe ütközik, mert megfelelő gyógyszer sem áll rendelkezésre; az eü. szeroszlop minden anyagát elvesztette s új szeroszlop kiküldéséig kellő anyag nem vételezhető fel; de az új fertőzést nem lehet elkerülni, mert a ruházat hiánya miatt, a váltás nem vihető keresztül. Szükséges volna, hogy hetenként legalább egy nap teljesen a tisztálkodás céljaira legyen fordítható.

b./ Az ellenálló képességben csökkent emberek nagy számánál lépnek fel meghűléses és influenza szerű hurutos betegségek; ezeknek fokozódására most az olvadással váltakozó hűvös időjárás mellett, főleg a lábbelik megviselt állapota miatt különösen (különösen) nagy számban lehet számítani. Ugyancsak a lábak átnedvesedésére vezethetők vissza, az elég gyakori vesegyulladásos esetek, melyek nagy vizenyővel járnak, /: a III. kategóriából több eset tartozik ezek közé:/.

c./ A fagyás legsúlyosabb esetei valószínűleg már a menetek folyamán kórházba kerültek. Egyes kéz vagy lábujjak lefagyásával, vagy több uj, már sarjadzó javulásával járó fagyásokat a II. kategóriába soroztuk, /:2–3 heti pihenésre szoruló:/.

4./ A legénység pszichikus állapota:

A tulnyomó többségnél nyomottságnak és sokaknál lethargiához hasonló állapotnak minősíthető, melynek forrása a férgesség és a lerongyoltság.

5./ A ruházat állapota:

A fehérnemű hiányt már a fentebb jelentettem. Az ingek, ahol vannak, rongyokban lógnak az embereken. E téren aránylag a 12.gy.e. legénysége van ellátva a legjobb fehérneművel, bár itt is sok a rongyos ing.

A felső ruházat is nagyfokban elrongyolódott, -az embereknek a térde, ülepe kilátszik, a bakancsok elnyűttek, soknak lejár a talpa és igen sok átereszt a vizet, ill. átázik.

6./ A megvizsgált legénység számát, valamint a létszámból: a II. és III. kategóriákra eső számát az alábbi táblázat tartalmazza:

alakulat	létszám	II.	III.	Megjegyzés
10. k. hop.	101	5	2	II=2–3heti pihe-
6. gy. e.	1889	507	23	nésre szoruló.
36. gy. e.	1655	207	15	III=kórházba
12. gy. e.	830	119	24	adandó
10. tü. e.	794	101	10	/:beteg:/
Vonat	669	264	125	
10. lov. szd.	150	39	6	
10. hir. szd.	176	7	8	
Összesen:	6464	1249	213	
Az összlétszámból:		19.44 %	3.29 %	

7./ Esetleges további menet esetén, az általános erőbeli állapot további csökkenésével, s így az arány további eltolódásával lehet számolni.

8./ A legénység tisztálkodásának előmozdítása végett saját hatáskörömben elrendeltem, hogy hetenként egy napot a leg. tisztálkodására kell fordítani.

Felterjesztem: IV. hdt. pság-nak /:szmstr.:/

Tábori posta: 220/01. 43. III. 3.
vitéz M o l n á r ezds. Sk.
hop.

A másolat hiteles!

43. III. 5.

-aláírás-

ho. szmstr. sgt.

FISLI, ÉVA

*An unknown soldier: János Kurucz (1916–1951)**– Attempt at a biography*

Being of peasant stock, János Kurucz, whose life is the subject of this study, was a citizen of the Austro-Hungarian Monarchy; then over two decades later, he became one of the unknown soldiers of the Second Hungarian Army. Under higher orders – together with German, Italian, Slovak and other fellow-soldiers of diverse nations – he was sent to fight on the Russian front in 1942 and 1943. One month after the Soviet breakthrough of 12 January 1943, he started a diary, when, during the retreat, accompanied by an unknown friend, he kept breaking away from the march. This act of breaking away, at the same time, meant and presupposed independence and being outside the law. Although known to be religious, Kurucz was forced to transgress religious prescriptions, and his diary offers an insight into his inner world, while we can trace a series of individual decisions under extraordinary circumstances. With the help of the diary, the problem of obligations and liberty, or the observation of systems of norms can be investigated. Kurucz, as opposed to his nearly 120 thousand fellow Hungarians, returned from the bend of the Don, but becoming the victim of a disease contracted during the war, a hundred per cent disabled veteran, he died in 1951. My biography is an attempt to sketch the brief course of life of Kurucz from a tiny village of Somogy County on the road to the army, continuously shifting the perspective, relying on personal (family-related) and official sources alike.